

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. ožujka 2015.

Lenjinistički i staljinistički izvori Tuđmanove politike samoodređenja i odcjepljenja

---

DEJAN JOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Zašto je Franjo Tuđman, osnivač Hrvatske demokratske zajednice, 1989. sebe opisao kao “hrvatskog čovjeka, marksista, revolucionara i povjesničara”? U ovom članku se tvrdi da je takvo autodefiniranje čovjeka koji će uskoro postati predsjednik međunarodno priznate Republike Hrvatske konzistentno s njegovom intelektualnom biografijom, koja svoje korijene vuče iz lenjinističke i staljinističke interpretacije marksizma. Za Tuđmana najvažniji aspekt lenjinizma jest: pravo naroda na samoodređenje, koje Lenjin definira radikalno drukčije od Wilsona. Staljin ide i korak dalje, proširujući ga na “pravo na odcjepljenje”. Kad se 1989. ponovno uključio u politiku, Tuđman se pozivao upravo na to načelo, i to nasuprot wilsonijanskom, koje je smatrao nedovoljnim za rješavanje hrvatskog nacionalnog pitanja. Strahovao je – baš kao i drugi lideri republika, koji su svi stasali u istom ideološkom kontekstu – od promoviranja wilsonijanskog načela u Jugoslaviji. Tuđmanova zagledanost u stare ideološke koncepte omogućila mu je neobičnu, ali ne i nelogičnu koaliciju s antikomunističkim konzervativcima, budući da su jedni i drugi budućnost projektirali kao “povratak u prošlost”. Članak analizira vezu između Tuđmanove politike i lenjinističko-staljinističkih načela o pravu naroda na samoodređenje i odcjepljenje.

Cljučne riječi: samoodređenje, lenjinizam, staljinizam, Franjo Tuđman, separatizam

Nakon višegodišnje – uglavnom prisilne – šutnje, u listopadu 1989. Franjo Tuđman, tada već osnivač i predsjednik Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), dao je svoj prvi veliki intervju u nekim hrvatskim novinama. Objavljen je u *Poletu*, tjedniku Saveza socijalističke omladine Hrvatske, u dva nastavka – u brojevima 415. i 416. od 27. listopada i 10. studenog 1989. U tim danima, kad su u cijeloj Istočnoj Evropi padali jedan za drugim socijalistički vladari, a komunističke partije gubile vlast i

nestajale s političke pozornice, autori intervjua – Mate Bašić i Ivica Buljan – upitali su Tuđmana kako bi opisao svoju političku poziciju, odnosno politički identitet. “Ja sam hrvatski čovjek, marksist, i revolucionar, povjesničar”, odgovorio je tom prilikom budući predsjednik Hrvatske.¹

Činjenica da je Tuđman sebe odlučio opisati kao marksista u trenutku kad se raspadao ne samo komunistički sustav nego su i ideologija i politička doktrina marksizma postale vrlo nepopularne, samo je na prvi pogled iznenađujuća. Pažljiva analiza tog intervjua, ali i cjelokupnog opusa Franje Tuđmana – istaknutog hrvatskog intelektualca i kroničara političkih zbivanja u 20. stoljeću – pokazuje da se radi o konzistentnom iskazu koji je on samo ponovio krajem 1989. Njegov je cijeli životni profil dotad zapravo prilično precizno opisan s te četiri odrednice, i to upravo redosljedom kako ga je i on sam naveo u tom intervjuu: *hrvatski čovjek, marksist, revolucionar, povjesničar*. U ovom članku tvrdimo da su upravo te četiri komponente Tuđmanova javnog profila odlučujuće utjecale ne samo na njegovu prošlost nego i na političko ponašanje u godinama koje slijede. Tuđmanovo djelovanje – naročito u ključnim trenucima novije hrvatske povijesti, tj. u trenutku kad je najutjecajnije i najmoćnije donosilac odluka o putu kojim Hrvatska treba krenuti u trenucima raspada socijalizma i Jugoslavije (1990. do 1992.) – bilo je određeno njegovom dubokom dotadašnjom odanošću marksističkom i revolucionarnom konceptu, njegovom interpretacijom povijesti “radničkog pokreta” i povijesti hrvatske i jugoslavenske komunističke partije te njegovim težnjama da napokon, nakon višekratnih neuspješnih pokušaja hrvatskih marksista i komunista, ostvari ono što je on osobno – ali ne samo on, nego, zajedno s njim, i mnogi drugi u Hrvatskoj, uključujući tu i one s hrvatske komunističke ljevice – smatrao glavnim ciljem njegova političkog djelovanja: nezavisnu hrvatsku državu. Tvrdimo da Tuđmanovu inspiraciju za djelovanje u tim godinama ne treba tražiti u korpusu liberalno-demokratskih ideja i praksi – prema kojima je bio kritičan – nego u temeljnim postavkama marksističkog razumijevanja *prava na samoodređenje*, pa i na *odcjepljenje* naroda – naročito manjih, povijesno “potlačenih”. Tuđmanov cilj bio je ostvarenje ideja “revolucionarno-demokratskog pokreta” kojemu je i sam pristupio s početkom Drugog svjetskog rata, kad se pridružio hrvatskim partizanima i hrvatskoj komunističkoj partiji. Partizanski pokret, kao i KP Hrvatske (u sastavu KP Jugoslavije) on je, naime, u svojim ranijim akademskim radovima opisao upravo tim pojmom, koji je promovirao, primjerice, i u članku koji je sredinom 1960-ih napisao za *Enciklopediju Jugoslavije* pod odrednicom “Postanak i slom centralističke monarhije (1918-1941)”. Taj pojam on je, također, koristio i u svojim izlaganjima na nizu povjesničarskih

¹ Intervju je kasnije objavljen u cijelosti u knjizi intervjua s vodećim osobama hrvatskog disidentskog i opozicijskog kruga, koje su nakon pada tzv. hrvatskog proljeća (1972) bile “osuđene na šutnju”. Vidi Baletić (1990).

konferencija sredinom 1960-ih. Kao istraživač povijesti Jugoslavije i povijesti komunističke partije i “radničkog pokreta” u Jugoslaviji, on je na 1989. gledao u kontekstu te povijesti. Za njega je, tvrdimo, 1989. bila prilika da se konačno ostvare ideali koji su i njega osobno potakli da se pridruži komunističkom pokretu. Glavni protivnik jest “vladajuća nacija” i njene “imperijalističke pretenzije” – isti onaj o kojem svojedobno piše i Vladimir Iljič Lenjin, a kasnije i Josip Broz Tito. Pritom je od posebne važnosti Tuđmanovo razumijevanje pojma *samoodređenja naroda*, o kojem on govori u svim svojim djelima. Najbolji izvor za analiziranje Tuđmanove pozicije nalazi se u knjizi *Velike ideje i mali narodi*, objavljenoj 1969. godine, čitanje koje je *conditio sine qua non* za razumijevanje Tuđmanove politike i u godinama od 1989. do 1992.

Tuđmanova pozicija 1989.

U intervjuu koji je dao *Poletu* Franjo Tuđman najprije podsjeća na dane Drugog svjetskog rata te objašnjava zašto se priključio partizanima i komunistima:

Ja sam se opredijelio za marksistički pokret jer radićevski seljački pokret mirovotvornim putem, parlamentarnim putem, nije uspio izvojevati slobodu i suverenost Hrvatske... Bez obzira što se u komunističkom pokretu kolebalo oko dosljednosti zastupanja prava svakog nesrpskog naroda na samoodređenje do odcjepljenja (...) u biti komunističkog pokreta bilo je to da zastupa takvo hrvatsko pravo... Revolucionarni put u to doba imao je za cilj stvaranje “raja na zemlji”, dakle imao je cilj izvojevati slobodu i suverenost hrvatskog naroda (Baletić, 1990: 190).

Bio je, kaže Tuđman o sebi, “na crti hrvatskih marksista od dvadesetih godina ovoga stoljeća, koje su predstavljali braća Cvijići, Kamilo Hrvatinić, Ante Ciliga, August Cesarec, Miroslav Krleža – dakle, oni koji su izvojštili mogućnost da KPJ u svoj program uključi borbu za pravo svakog naroda na samoodređenje, do onih hrvatskih marksista iz 1941. (kada ih Pavelićeva vlada osuđuje na smrt, a bilo ih je 44, u ustaškom zatvoru u Ulici Račkoga uzvikuju: ‘Umiremo za pravednu stvar! Živjela sovjetska Hrvatska’)... U njihovoj poruci, ako hoćete, sadržani su i moji ideali: pravedna stvar radnog naroda, ostvarenje besklasnog društva i poruka: ‘Živjela sovjetska Hrvatska’, dakle ‘Živjela socijalistička Hrvatska’. To nije bilo klicanje staljinističkoj ideji nego klicanje slobodnoj suverenoj Hrvatskoj... Taj put slijedio sam do dana današnjega” (Tuđman, prema Baletić, 1990: 191).

Podsjećanje na stradale hrvatske komuniste, koje su ustaše strijeljale već na samom početku Drugog svjetskog rata, pojavljuje se već i ranije u Tuđmanovim tekstovima, primjerice u izlaganju koje je u travnju 1966. održao u Ljubljani na znanstvenom skupu o *Osvobodilnoj fronti Slovenije* (Tuđman, 1969: 284). Istovjetnost iskaza koji je dao 1989. s onim iz 1969. opravdava tezu o kontinuitetu Tuđmanovih

stavova po ovom, ali i po drugim važnim pitanjima u vremenskom razmaku od 20 godina. O tome svjedoči i njegova izjava iz 1989. da je “do dana današnjeg” slijedio isti put, koji je povezan s jednim od temeljnih ideala marksizma: žrtvovanjem – ako treba i ultimativnim, tj. gubitkom života – za revolucionarnu ideju o pravima radnog naroda i za slobodu “sovjetske Hrvatske”.²

Ideja o novoj, sovjetskoj (socijalističkoj) Hrvatskoj bila je i glavni motiv Tuđmanova pridruživanja partizanskom pokretu, koji je “obećavao... pravednije rješavanje hrvatskog pitanja u novoj Jugoslaviji što je bilo izraženo do te mjere da je nama u Hrvatskoj kao i u partizanskom pokretu u Sloveniji, čak bilo zabranjeno spominjati ime Jugoslavija” (Baletić, 1990: 192). U intervjuu on naglašava da “revolucija nije imala samo klasne ciljeve, nego je u velikoj mjeri bila povezana s nacionalnim pitanjem. Oni koji su nametali samo klasno pitanje, nisu imali uspjeha, i unosili su zabunu” (isto: 194).³ Navodeći primjere za nacionalni karakter revolucije, Tuđman ističe politiku Andrije Hebranga, tadašnjeg sekretara KP Hrvatske, koja “nije bi[la] ništa drugo do nastavak politike hrvatskih marksista iz dvadesetih godina koji su govorili da revolucijom treba postići suverenost Hrvatske” (isto: 194). Drugi primjer je – Vladimir Nazor, koji je “bio svjestan da se u partizanskoj Hrvatskoj ostvaruje Zvonimirova Hrvatska i pjevao joj je” (isto: 195). Te su ideje kasnije – a naročito nakon Drugog svjetskog rata – iznevjerene kroz ustavno-institucionalna rješenja koja je ponudio socijalistički poredak u Jugoslaviji, odnosno kroz

² U izlaganju koje je održao u Ljubljani te kasnije u knjizi *Velike ideje i mali narodi* Tuđman navodi cjelovit tekst poruke koju su pred svoje strijeljanje hrvatski marksisti – August Cesarec, Divko Budak, Ivan Krndelj, Pavao Markovac, Muhamed Kulenović, Juraj Bermanec, Dušan Grković, Josip Rendić, Stjepan Šeremet i drugi – zapisali na zidu u podrumu zatvora u Ul. Franje Račkog 9 u Zagrebu: “U ovim prostorijama proživjeli su posljednje svoje časove internirani borci iz Kerestince, njih 44. Osudu o strijeljanju primili su svi (!) uzdignute glave, jer su znali da umiru za pravednu stvar, za stvar radnog naroda. Živjela SOVJETSKA HRVATSKA!” Ovdje navodimo riječi *SOVJETSKA HRVATSKA* onako kako je napisana u Tuđmanovoj knjizi, velikim slovima, da ne bismo napravili pogrešku pri pisanju velikog/malog slova S u “s/Sovjetska”, budući da bi veliko ili malo slovo moglo donekle promijeniti značenje iskaza. Tuđman napominje u fusnoti 21 na str. 284 te knjige da je tek 1952. došlo do objavljivanja teksta poruke, ali da je *Borba*, tada glavno partijsko glasilo, izostavila pritom zadnju rečenicu. Zanimljivo je da ju on nije izostavio u svom intervjuu 1989., nego ju je upravo naglasio i donekle (re)interpretirao.

³ Za potpuno suprotnu ocjenu vidi memoare Vicka Krstulovića (I. knjiga, 2012). Krstulović ističe da su u Dalmaciji ideje komunizma i oslobođenja od okupatora imale daleko veći mobilizacijski potencijal od ideje unutarnjeg oslobođenja naroda od neke velikosrpske dominacije, te se protivio direktivama koje su dolazile i od Tita i od hrvatskog partijskog vrha, prema kojima bi komunističke oznake na partizanskim uniformama trebalo “sakriti” i zamijeniti “nacionalnim trobojkama”. Smatrao je da će se one koji se žele boriti protiv okupacije i za komunizam daleko lakše privući u NOB pod crvenom zvijezdom, tj. koristeći ideju pravde i jednakosti nego obećanjem neke “hrvatske republike” unutar Jugoslavije.

njihovu “konkretizaciju”, kako navodi Tuđman. Odnosi se to ne samo na SSSR, gdje je republička samoupravnost svedena “na manje-više formalno pitanje”, nego i na praksu u Jugoslaviji, koja je “dugo vremena bila u suprotnosti s onim što smo proklamirali AVNOJ-em, pa čak i Ustavom iz 1974” (isto: 196). Iz ovakvog iskaza proizlazi da je problem u praksi, a ne u idealima kojima se desetljećima – a naročito u predratnom i ratnom razdoblju: od dvadesetih godina i tijekom Drugog svjetskog rata – vodio komunistički pokret u Jugoslaviji. Izjavom da je “do današnjeg dana” (tj. sve do 1989.) vođen davnim idealima, Tuđman zapravo sugerira – iako ne izriče – da je potreban povratak na te ideale, odnosno da je potrebno njihovo ostvarivanje. On 1989. vidi kao pokušaj da se napusti pogrešna, manjkava i neprincipijelna praksa – a ne kao priliku da se definira novi, radikalno drukčiji cilj političkog djelovanja.

Ista ta pozicija vidljiva je i iz odnosa prema Josipu Brozu Titu, za kojeg je Tuđman u svom prvom velikom javnom intervjuu nakon povratka na političku scenu rekao da je “nesumnjivo velika povijesna ličnost i hrvatskog i jugoslavenskog tla”. On se “našao na čelu KPJ kao hrvatski komunist, i kao takav shvaćao je da komunistički pokret u Jugoslaviji može uspjeti samo rješavajući nacionalno pitanje, što opet predstavlja tradiciju hrvatskog marksističkog pokreta iz dvadesetih godina. Takvu ideju mogao je prenositi samo pripadnik marksističkog pokreta iz hrvatskih redova, i pripadnik nesrpskog naroda. To što je došao iz redova potlačenog naroda u bivšoj Jugoslaviji – velika je stvar” (isto: 197).

U potpunoj opreci s trendom u drugim socijalističkim zemljama, u kojima se u to doba nijedan opozicijski lider više nije pozivao na lidere komunističkih partija, Franjo Tuđman u svom intervjuu drži važnim naglasiti pozitivnu ulogu koju je u hrvatskoj povijesti imao Josip Broz Tito. Tito je, kaže Tuđman, “osjećao problem naroda Jugoslavije”.

Nedvojbeno je bio komunist, lenjinist i staljinist. Ali... bitna razlika između njega i Staljina jest u dva momenta: Tito nikada nije postao predvodnikom velikosrpske politike a Staljin je postao – iako je bio ne-Rus, Gruzijac, pripadnik malog neruskog naroda – predvodnikom velikoruske politike, i to u toj mjeri da je to primijetio čak i Lenjin. U svojim počecima, Staljin je zastupao marksistička gledišta, ali našavši se na čelu SKP (b) postao je provodnikom velikoruske politike. S druge strane, Tito nije postao provodnikom velikosrpske politike, ostao je hrvatski komunist, iako je bio internacionalist. Ne mogu mu se pripisati nikakva usko-hrvatska gledišta... Druga velika razlika između Staljina i Tita... jest u tome što je on bio političar velikog formata, pa i državnik velikog formata – nije slučajno on izigrao i Churchilla i Staljina – i što se nije u svojoj vladavini toliko oslanjao na teror kao drugi. Kad to kažem, onda ne niječem da je KPJ upotrijebila revolucionarni teror u smislu osiguranja svoje pobjede za vrijeme rata i neposredno poslije rata (isto: 197).

Nastavljajući uglavnom pozitivno govoriti o Titu, Tuđman kaže da je “titoizam značio rješavanje nacionalnog pitanja, u okviru socijalističke revolucije, zadržavanje državnosti jedne socijalističke zemlje, traženje novih putova u samoupravnom smislu...” (isto: 198). Toj ocjeni o pretežito pozitivnoj ulozi Josipa Broza Tita Tuđman je ostao vjeran i kasnije kad je i na još eksplicitniji način zaštitio uspomenu na njega pred kritikama i napadima koji su dolazili čak i iz samog HDZ-a, a naročito iz stranaka i od pojedinaca desnije od HDZ-a, npr. HSP-a.⁴ Važno je istaći, također, da je i u praktičnoj politici Tuđman u prvim godinama svoje vlasti širom otvorio vrata praktički svim članovima Saveza komunista koji su iskazali lojalnost njegovoj poziciji, ne smatrajući da je članstvo u SKH samo po sebi prepreka ili razlog za isključenje iz javnog života. Prema nedavno objavljenim podacima, do kraja 1990. oko 97 tisuća članova SKH pristupilo je HDZ-u, dok je samo 50 tisuća ostalo u SDP-u. SKH je 1988. imao oko 298 tisuća članova.⁵ To se odnosilo i na pripadnike tajnih službi socijalističkog poretka (od kojih je najveći broj pristupio novim tajnim službama), kao i na profesionalne oficire i podoficire JNA, od kojih je 4000 pristupilo Hrvatskoj vojsci i u njoj našlo novo zaposlenje (Žunec i dr., 2013). Na čelo nove Hrvatske vojske postavio je, tako, generale JNA Antuna Tusa, Imru Agotića, a za ministra obrane Martina Špegelja. Štoviše, Tuđman je na visoke pozicije u svojoj vladi postavio istaknute pripadnike sigurnosnog sektora nekadašnje UDBA-e (SDS-a), i to ne samo one koji su se neposredno zatekli u toj službi (npr. Josipa Perkovića i Zdravka Mustača) nego i one koji su iz nje umirovljeni u 1960-im godinama (Josipa Manolića i Josipa Boljkovca, koji su imali najodgovornije dužnosti u Vladi: premijer i ministar unutarnjih poslova). Slijedom takvog razumijevanja prošlosti u Hrvatskoj nije provedena lustracija, za koju se smatralo da bi bila štetna i da bi onemogućila formiranje nove države. Razlog nije bio samo u ratu koji je uslijedio nakon raspada Jugoslavije, nego u pretežito pozitivnoj ocjeni ideala, ako ne već i stvarnih dostignuća socijalističkog razdoblja u Hrvatskoj. Tuđman je, kao što je vidljivo iz njegova intervjua iz 1989., polazio od ocjene da se nova Hrvatska stvara u izravnom kontinuitetu sa zamišljenom, a dijelom i ostvarenom Socijalističkom Republikom Hrvatskom, te da je njegov zadatak, prije svega, osigurati ostvarenje onih ideala na kojima je nastala i SR Hrvatska. U tome je glavni razlog politike *otvorenih vrata* kad se radilo o Hrvatima koji su svoje karijere započeli u socijalizmu. To se načelo, međutim, iz razloga koji će biti jasniji u nastavku ovog članka, nije jednako odnosilo na Srbe iz Hrvatske,

⁴ Za HSP-ovu kritiku HDZ-ovske vlasti kao kriptokomunističke vidi Veselinović (2014).

⁵ Goran Vojković: “HDZ – stvarni nasljednik Saveza komunista Hrvatske”, objavljeno na portalu Index 20. travnja 2015., <http://www.index.hr/vijesti/clanak/hdz--stvarni-nasljednik-saveza-komunista-hrvatske/815399.aspx>.

koji su svoju lojalnost novom poretku i novoj državi morali eksplicitno manifestirati.⁶

Sasvim u skladu s izrečenim ocjenama o *titoizmu*, Tuđman u listopadu i studenom 1989. pokazuje razumijevanje i nadu kad se radi o ponašanju JNA. I sam nekadašnji visoki oficir JNA, on o vojsci tadašnje Jugoslavije kaže:

Valja reći da je, u cjelini uzevši, vojska odgajana, i da prisiže na avnojsku koncepciju Jugoslavije, i da je čitava doktrina vojske na temeljima avnojskih i titovskih stremljenja. To se, uostalom, i dokazalo u dosadašnjim prilikama, bez obzira što u njoj u tumačenju AVNOJ-a malo pretežu integralistička gledanja. Ona po svom programskom opredjeljenju nije unitaristička, bez obzira što jedan dio njenih pripadnika može inklinirati takvim rješenjima. Zbog tradicija, zbog doktrine na kojoj je odgajana, ali i zbog toga što je povijesno dokazano da vojska nije mogla održati Jugoslaviju na centralističkim pozicijama ni u bivšoj Jugoslaviji... smatram da plašenje naroda time da bi vojska mogla odigrati nekakvu "miloševićevsku ulogu" – nema osnove. Može se reći da je vojska omogućila Miloševićevu akciju na Kosovu, ali taj problem nije riješen, međutim – što bi bilo kada bi se vojska u istoj situaciji našla u Bosni i Hercegovini, u Sloveniji, u Hrvatskoj? Uostalom, na Kosovu je vojska bila stanoviti zalag da na Kosovu neće nastupiti srpska odmazda prema albanskom pučanstvu (Baletić, 1990: 217).

Da je Tuđman u 1989. pod snažnim utjecajem marksističkog svjetonazora, svjedoči i njegov odgovor na pitanje hoće li politički pluralizam pobijediti.

Unatoč svim otporima dogmatsko-birokratskih snaga, pluralizam mora pobijediti. Tu će se obistinuti još jedno zrnce pameti iz marksizma. Dakle, kad u jednom društvu nastanu takvi odnosi da zakoče sve proizvodne snage, da ti proizvodni odnosi budu u suprotnosti s proizvodnim silama, onda mora doći do promjene, makar i revolucionarnim putem (isto: 212).

Zaključujući uvodni dio ovog članka, ostaje nam da ponovimo da je intervju koji je krajem 1989. dao *Poletu* predstavio Franju Tuđmana ne kao liberalno-demokratskog reformatora kojem je cilj srušiti autoritarni sustav i marksističku ideologiju koja mu je činila temelj, nego upravo obrnuto – kao osobu koja sebe definira kao *marksista i revolucionara*, te smatra da je njegova profesija i nacionalna pripadnost

⁶ Razlika je vidljiva ne samo u promjeni političkog diskursa prema Srbima, nego i u pravno-institucionalnom smislu. Srbi su često morali potpisivati izjave lojalnosti, što Hrvati nisu morali. Također, politika dodjele ili potvrđivanja hrvatskog državljanstva tretirala je građane različito, ovisno između ostalog i o nacionalnosti. Kao što pokazuje Štiks (2010), postojale su tri skupine: *uključeni, isključeni i pozvani* u državljanstvo. Čak i u odnosu prema izbjeglicama/prognanicima nije se vodila ista politika prema Hrvatima i Srbima – kao što pokazuje Đurić (2010). Politiku koju je samostalna Hrvatska u doba Tuđmanove vlasti (1990.-1999.) vodila prema Srbima, Jovan Mirić opisao je pod naslovom "Demokracija i ekskomunikacija" (Mirić, 1999).

sasvim kompatibilna s tim ideološko-političkim ciljevima. Štoviše, predstavlja ga kao osobu koja 1989. godini pristupa kao revolucionar, spreman da iskoristi novu priliku kako bi Hrvatska napustila praksu socijalizma da bi se vratila idealima socijalizma: prije svega u pogledu nacionalnog pitanja. Zbog toga se u nastavku ovog članka osvrćemo na izvore tog uvjerenja, za koje tvrdimo da ih treba tražiti u životnom putu Franje Tuđmana, koji je usko povezan ne toliko s Marxovom i Engelsovom pozicijom koliko posebno s lenjinističkom, staljinističkom i titoističkom interpretacijom marksizma. Naročito ćemo se osvrnuti na ideju o *pravu naroda na samoodređenje* (Lenjin) i *odcjepljenje* (Staljin), kako bismo pokazali da je upravo u toj ideji (ili idejama, jer između Lenjina i Staljina po tom pitanju postoje određene razlike, što primjećuje i sam Tuđman) bit Tuđmanova gledanja i na 1989. Tvrdimo da je Tuđman kraj socijalizma vidio kao priliku da se povijesni tok vrati unazad, na *nultu točku*, na polazište s kojeg je krenuo – u njegovoj interpretaciji – i sam komunistički pokušaj rekonstrukcije svijeta. Bez takvog razumijevanja samog Tuđmana, nije moguće objasniti ni 1989. u Hrvatskoj. Ona, kao što smo već napisali na drugom mjestu (Jović, 2014), u našim uvjetima nije bila nikakva *liberalna revolucija*, pa čak ni *liberalna tranzicija*. Bila je – početak puta u prošlost, i to na dva načina: u prošlost koju su označavali *nacionalni mitovi* (o čemu odlično piše, primjerice, Pal Kolsto, 2005), ali istodobno i u prošlost samog *marksističkog pokušaja da riješi nacionalno pitanje*. Hrvatska tranzicija u desetljeću u kojem je Franjo Tuđman imao dominantnu moć bila je konzervativna. Ona se čvrsto držala neostvarene prošlosti. S jedne strane, ideju državnosti nije samo temeljila na mitovima koji naglašavaju one elemente koje Kolsto identificira u svoja četiri temeljna mita (*sui generis*, *antemurale*, *žrtvovanje* i *drevnost*), nego je inzistirala i na tome da je putovanje u budućnost (ključni element svake ideje tranzicije, v. Jović, 2010) – zapravo: povratak u prošlost. Primjer za to može se naći u interpretaciji ulaska u Evropsku uniju kao – “povratka u Evropu”. U tim je aspektima, donekle paradoksalno, Tuđmana moguće usporediti sa Slobodanom Miloševićem, koji je krizu jugoslavenskog socijalističkog poretka u drugoj polovici 1980-ih također shvatio kao priliku za revoluciju (“antibirokratsku revoluciju”), kojoj je cilj bio povratak u prošlost, u doba “izvorne revolucije”, prije 1966., dakle u ono doba koje na jednom drugom mjestu nazivamo “Trećom Jugoslavijom” (Jović, 2003). I Milošević – a još više Dobrica Ćosić (također jedan od onih čiju je ideju o nacionalnom pitanju oblikovao lenjinizam) – smatra da nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije bilo dobro riješeno, i to zato što je “praksa” napustila “ideale”.⁷

⁷ O staljinističkim elementima u Miloševićevoj usponu na vlast 1986. i 1987. vidi Bogdanović (1988). Za analizu “antibirokratske revolucije” vidi Vladislavljević (2008).

Tuđmanova interpretacija smisla i cilja hrvatskog revolucionarno-demokratskog pokreta

Analizu Tuđmanovog pogleda na smisao njegovog pridruživanja *revolucionarno-demokratskom pokretu*, kako on naziva ono što se svojedobno nazivalo “revolucionarni radnički pokret”, predvođen aktivnostima KPJ (odnosno KPH) temeljimo na čitanju njegovih izlaganja, knjiga i intervjua. Za potrebe ovog članka bit će dovoljno utvrditi da je Tuđman cijelog svog života – do 1989. – bio pod snažnim utjecajem lenjinističkog i titoističkog koncepta, a također, iako ne bez rezervi, i staljinizma te izvornog marksizma. Kao, uglavnom neosvijesteni, ideokratski konstruktivist,⁸ on te doktrine ocjenjuje i interpretira prema konceptu zamišljenih hrvatskih nacionalnih interesa, koji se u svojoj biti svode na obnovu i održanje nacionalne nezavisnosti, odnosno *nacionalne države* ili barem *prava na nju*. Tuđman ne postavlja pitanja kao što su: Želi li svaki narod doista svoju državu? Koje su prednosti *nacionalne države* u odnosu na alternative? Što znači “imati pravo” na nacionalnu državu? Jesu li narodi slobodniji i sigurniji u okviru nacionalne države, ili možda u okviru imperija ili većih političkih zajednica, federacija ili konfederacija? Ta pitanja, koja nisu ni izbliza jednostavna, jednostavno su preskočena.

U odnosu na Marxa i Engelsa Tuđman – koji će za sebe još i 1989. reći da je marksist – gradi relativno kritičku poziciju, ostajući, međutim, vjeran općem okviru marksizma.⁹ Kritičan je prema Marxovim i Engelsovim pogledima na status malih

⁸ Koncept *ideokracije* objašnjen je u Jović (2003), a odnosi se na stanje u kojem su ideje i ideologije tretirane kao fundamentalni dio, kao jezgro samog političkog poretka. Jugoslavenski socijalizam je bio ideokratski poredak jer ga je u bitnome određivala identitetska ideja koja mu je stajala u samom jezgri. Jednom kad je ta ideja prestala biti uvjerljiva, ili je prestala motivirati dovoljno relevantnih aktera, projekt je doživio svoju smrtnu krizu. Ideokracija je prirodna posljedica prevlasti konstruktivističkog nad alternativnim – a naročito nad realističkim – pristupom kad se radi o odnosu svijeta ideja i “objektivne” realnosti (za koju konstruktivisti smatraju da ne postoji odvojena od subjektivnog). Paradoks nacionalizma je da konstruktivisti zapravo često negiraju da su konstruktivisti i govore kao primordijalisti: smatrajući da identitet nacije postoji u dugom i manje-više nepromijenjenom “objektivnom” obliku. Ali fraza o “tisućljetnom snu” otkriva njihovu konstruktivističku prirodu: san je konstitutivan za realnost samo ako se snom realnost može izmijeniti.

⁹ I drugi jugoslavenski komunisti prihvaćali su da Marx i Engels o nacionalnom pitanju nisu dali odgovarajuće smjernice te da se tim pitanjem nisu posebno bavili. “Može se reći da je njihov interes za naciju bio sporadičan, da nije bio u središtu njihovih teorijskih preokupacija i da stoga nisu ni pružili iole cjelovitu teorijsku obradu nacije i nacionalnosti”, piše Stipe Šušar (1988). Za razliku od toga Staljin je prihvaćan – čak i nakon sukoba Tita s njim 1948. – kao vodeći marksistički autoritet za pitanja nacije. Primjerice, u srednjoškolskim udžbenicima marksizma citirana je Staljinova definicija nacije, iako uvijek uz napomenu da je Edvard Kardelj kasnije imao kritički odnos prema nekim njenim aspektima. Ali, kao što kaže Šušar, “u komunističkom pokretu dugo je bila neprikosnoven Staljinova definicija nacije” te “još nije pružena neka definicija koja

naroda – a to je pitanje za Tuđmana apsolutno najvažnije. U svom članku “Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu”, koji je pripremio za kongres slovačkih povjesničara 1968. godine, on upozorava da su Marx i Engels bili neopravdano skeptični prema malim narodima, te su “asimilaciju malih, nepovijesnih, nedržavnih, seljačkih ili kontrarevolucionarnih naroda od velikih naroda i moćnih osvajača smatrali povijesno naprednim procesom” (Tuđman, 1969: 35). No iako je njihov stav bio “krajnje jednostran i žestoko neprijateljski... prema slavenskim narodima”, ta pitanja “bijahu sporedna u cjelokupnom epohalnom djelu Marxa i Engelsa” (isto: 36). Paradoksalno je, zapravo, da se Tuđman pridružio KPJ upravo zbog nacionalnog pitanja, a baš je po tom pitanju bio kritičan prema Marxu. Možda je pogriješio kad je 1989. za sebe rekao da je marksist: preciznija bi odrednica bila “lenjinist”, “titoist” ili, kao što ćemo vidjeti u nastavku ovog članka, “staljinist”.

Za razliku od kritičkih osvrta na dvojicu “klasika marksizma”, Tuđman smatra da je Lenjin neupitan autoritet po pitanju statusa naroda, odnosno *teorija samoodređenja naroda*. Lenjinova teorija “će biti od sudbonosnog značenja za povezivanje revolucionarne borbe radničke klase s nacionalno-oslobodilačkom borbom porobljenih naroda i za mogućnost pobjede socijalizma u mnogim zemljama svijeta” (isto: 36). Naročit doprinos koji je Lenjin pritom dao jest u razbijanju panslavističkih politika, koje su u svojoj biti bile, kako Tuđman vidi, jedna vrsta *ruskog imperijalizma* u drugom obliku. Nasuprot *panslavističkoj koncepciji* (koju Tuđman vidi i u okvirima *jugoslavenske* – ili, kako je on naziva: *integralističke ideje*), Lenjin je u svojim *Tezama o nacionalnom pitanju* (1913) te kasnije u polemici s Rosom Luxemburg i austromarksistima u *O pravu naroda na samoodređenje* iznio nedvojbeno ideju samoodređenja za male narode, pod čime “se podrazumijeva njihovo državno odvajanje od drugih narodnih zajednica, podrazumijeva se stvaranje samostalne nacionalne države” (Tuđman, 1969: 51).

Drugi važan Lenjinov doprinos, kaže Tuđman, u tome je što je u raspravu unio razliku između tretiranja Rusa, koje je tretirao kao *vladajuću naciju* te o njoj govorio u kontekstu *velikodržavlja*, i malih naroda, o kojima govori kao o *potlačenim* ili *ugnjetenim nacijama*. Ta distinkcija će kasnije biti “kopirana” i primijenjena na situaciju u Jugoslaviji, te će se fraza *velikoruska politika* “prevesti” kao *velikosrpska politika*, a Srbe će se tretirati kao “vladajuću naciju”. O tome svjedoči, primjerice, i obrazloženje koje je *Proleter*, glasilo KPJ, objavio u ljeto 1935. i u kojem se objašnjava da “srpski narod nije nacionalno ugnjeten”, nego da je on “vladajuća na-

bi se znatnije razlikovala od Staljinove” (1988: 19). U odnosu prema nacionalnom pitanju, dakle, jugoslavenski komunisti su bili pod izravnim i snažnim utjecajem Staljina. No iz političkih razloga, naravno, nisu mogli reći za sebe da su po tom pitanju “staljinisti” (što bi bilo preciznije, iako ne u potpunosti točno), nego su govorili – poput Tuđmana – da su marksisti, iako je to bilo manje precizno nego da su rekli da su staljinisti ili lenjinisti.

cija” (isto: 271). Kao u slučaju Rusa, ni kod Srba se – po analogiji – klasna borba ne može povezati s borbom za nacionalno oslobađanje. Kod “ugnjetenih naroda” to je, međutim, slučaj. Zato je Lenjinova distinkcija između “vladajućeg” i “ugnjetenih” naroda primjenjiva i na Jugoslaviju. Pišući o Lenjinovoj teoriji samoodređenja, Tuđman još 1968. kaže da joj je “teško naći slaba mjesta” (isto: 52) jer je on “prvi u marksističkom pokretu do kraja shvatio da borba proletarijata protiv carizma i uopće protiv kapitalizma i kolonijalizma nije moguća bez saveza s ugnjetenim narodima na načelima priznanja njihova prirodnog prava na samoodređenje do odcjepljenja” (isto: 53). Lenjin je prvi imao hrabrosti da formulira zaključak: “najprije treba da se razjedinimo da bismo se mogli ujediniti na ravnopravnoj podlozi”, piše Tuđman.

U toj Lenjinovoj ideji, dakle, treba tražiti i uzor za kasnije Tuđmanovo zago-varanje koncepta *skandinavizacije*, tj. razdvajanja jugoslavenskih republika u samostalne države kako bi se kasnije povezivale kao ravnopravni akteri: bilo u okviru neke nove Jugoslavije, bilo u konfederalnom obliku (koji je Tuđman predlagao 1990.),¹⁰ bilo u okviru šire Evrope, o kojoj Tuđman također piše već 1960-ih.

Tuđman Staljinu priznaje da je najvjernije podržavao Lenjinov koncept o nacionalnom pitanju – o čemu svjedoči i činjenica da je bio komesar za to pitanje. No kasnije je postao pragmatičan te se vratio *de facto* politici *ruskog velikodržavlja*, koja je ugrožavala mnoge male narode. Staljinova uloga bila je pozitivna uglavnom u prvoj, ranoj fazi razvoja politike jugoslavenske komunističke partije prema nacionalnom pitanju. Da nije bilo njega, odnosno Treće internacionale i SSSR-a, jugoslavenska KP bi ostala pod utjecajem politike Sime Markovića koji je zagovarao jugoslavensko jedinstvo. Tek je zbog pritiska iz Moskve došlo do promjene te politike – najprije na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ (krajem 1923.), a potom u kontinuitetu, ali ne bez otpora. Tuđman eksplicitno naglašava da je upravo dok je stajao na politici *antiversajске Evrope*, odnosno tretirao Jugoslaviju i Čehoslovačku kao rezultat versajskog poretka, SSSR bio od “najvećeg značenja ne samo za revolucionarne pokrete radničke klase, nego i za nacionalne pokrete u cjelini hrvatskog, slovačkog i drugih podređenih naroda” (isto: 65). Iz toga proizlazi da je Staljinova prva faza, prije prelaska na politiku “socijalizma u jednoj zemlji” bila iznimno pozitivna za aspiracije hrvatskog – i drugih “malih” – naroda. U toj fazi, pod Staljinovim izravnim utjecajem, Komunistička internacionala izjašnjava se za razbijanje Jugoslavije na revolucionaran način te naročito za postavljanje nacionalnog pitanja u sam centar djelatnosti KPJ. U članku koji je napisao za *Enciklopediju Jugoslavije* Tuđman smatra Peti kongres Komunističke internacionalne iz 1924. te sastanke Izvršnog komiteta KI iz 1925. ključnima za razvoj te politike (isto).¹¹

¹⁰ Za konfederalni slovensko-hrvatski prijedlog vidi Jović (2008).

¹¹ Za politiku Kominterne prema nacionalnom pitanju u Jugoslaviji te prema taktici i strategiji revolucionarne borbe vidi Vlajčić (1978), Vlajčić (1987), Vlajčić (1989) i Djilas (1991).

U to doba od posebne je važnosti za sve jugoslavenske komuniste bila Staljinova kritika KP Jugoslavije, odnosno njenog generalnog sekretara Sime Markovića (Semića). Kritika se odnosila na Markovićevu knjigu *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma* (1923). Ona je izražena u govoru samog Staljina u jugoslavenskoj komisiji Izvršnog komiteta Komunističke internacionale od 30. ožujka 1925., a potom i objavljena pod naslovom “O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji” u listu *Boljševik*, br. 7, od 15. travnja 1925. (Staljin, 1947: 202-207). Staljin je jugoslavensku partiju kritizirao zbog njena navodna svođenja nacionalnog pitanja na ustavno, tj. “reformističko”. Ono je, napominjao je Staljin tada, međutim, revolucionarno pitanje, kao što je – u svojoj biti – i seljačko pitanje. Takav pogrešan pristup nacionalnom pitanju “u praksi znači podcjenjivanje unutrašnjih potencijalnih snaga koje se kriju u pokretu, recimo, Hrvata za nacionalnu slobodu, podcjenjivanje koje može izazvati ozbiljne komplikacije za cijelu jugoslavensku kompartiju” (isto: 204). Staljin upozorava da KPJ podcjenjuje značaj nacionalnog pitanja, koje možda i nije u tom trenutku aktualno, ali bi moglo buknuti u trenutku rata. “Zato mislim da se pitanje prava nacija na samoopredjeljenje mora smatrati aktualnim, gorućim pitanjem” (isto: 206). Za one koji dvoje o porijeklu ideje o *samoopredjeljenju do odcjepljenja* u dokumentima KPJ – te kasnije, u ustavima socijalističke Jugoslavije – evo i odgovora na te dileme. Staljin piše:

U nacionalni program mora se bezuslovno unijeti specijalna točka o pravu nacija na samoopredjeljenje sve do državnog odcjepljenja. Ja sam već naprijed rekao zašto se u današnjim unutrašnjim i međunarodnim prilikama bez te točke ne može da bude... Najzad, u programu mora biti i specijalna točka o nacionalno-teritorijalnoj autonomiji za one nacionalnosti Jugoslavije koje ne će smatrati za potrebno da se odcijepi od Jugoslavije. Nemaju pravo oni koji misle da takva kombinacija mora biti isključena. To nije točno. Pod izvjesnim uslovima, poslije pobjede sovjetske revolucije u Jugoslaviji, potpuno je moguće da izvjesne nacionalnosti Jugoslavije ne će htjeti da se izdvoje, slično kao što je to bilo kod nas u Rusiji. Razumljivo je da za takav slučaj treba u programu imati točku o autonomiji, imajući u vidu preobražaj jugoslavenske države u federaciju autonomnih nacionalnih država na osnovu sovjetskog sistema. Dalje, pravo na odcjepljenje za one nacionalnosti koje će htjeti da se odcijepi, i pravo na autonomiju za one nacionalnosti koje će više voljeti da ostanu u okviru jugoslavenske države. Da bi se izbjegli nesporazumi, moram reći da *pravo* na odcjepljenje ne treba shvaćati kao *dužnost*, kao obavezu odcjepljenja. Jedna nacionalnost može da iskoristi to pravo u smislu odcjepljenja, ali može da ga i ne iskoristi i ako ona to ne će – to je njena stvar i s tim se mora računati. Neki drugovi pretvaraju pravo na odcjepljenje u dužnost, tražeći, na primjer, od Hrvata da se odcijepi *po svaku cijenu*. Taj stav je nepravilan i mora se odbaciti. Ne smije se brkati pravo sa dužnošću (isto: 205-206).

U kasnijim polemikama s Markovićem Staljin upozorava da se “sama jugoslavenska država formirala kao rezultat boja dviju osnovnih imperijalističkih koalicija, da Jugoslavija ne može iskočiti iz velike igre sila koja se danas odigrava u imperijalističkim državama oko nje”, te poziva “da se današnje granice jugoslavenske države, koje su se formirale kao posljedica ratova i nasilja, ne pretvaraju u polaznu točku i zakonitu bazu za rješenje nacionalnog pitanja” (isto: 229-230).

Takva Staljinova pozicija prema nacionalnom pitanju u Jugoslaviji bila je sasvim u skladu s njegovim gledanjima – makar do sredine 1930-ih godina, kad ih je revidirao pod utjecajem izvanjskih okolnosti, ali također i zbog vlastitog skretanja prema realističkom pristupu politici – i bila je dominantna u politici Sovjetske Rusije i (od 1922.) SSSR-a. U tezama koje je napisao za 12. kongres RKP(b)-a, održanom 1923. godine, Staljin naglašava da je pravo na samoopredjeljenje ta partija priznala još 1898., na svom Prvom kongresu. Na 12. kongresu on je za velikoruski šovinizam rekao da je “naš najopasniji neprijatelj koga moramo srušiti, jer kad ga srušimo, tada ćemo u devet desetina srušiti i onaj nacionalizam koji se sačuvao i koji se razvija u pojedinim republikama” (isto: 168). U ranijem referatu, na 7. sveruskoj konferenciji RSDRP(b)-a 29. travnja 1917., Staljin kaže da se “ugnjetenim narodima koji se nalaze u sastavu Rusije mora dati pravo da sami riješe žele li da ostanu sastavni dio ruske države ili da se izdvoje u samostalne države” (isto: 65). Ruski komunisti moraju, kaže Staljin, stati na stranu finskog naroda “jer smo odlučno protiv nasilnog zadržavanja ma kojeg naroda u okviru jedne države” (isto: 66). Isto tako, on podržava i irski separatizam koji je manje-više ništa drugo nego borba protiv engleskog imperijalizma. U članku “Oktobarski prevrat i nacionalno pitanje” iz 1918. on predlaže parolu: “Sva vlast radnim masama ugnjetenih nacionalnosti”, smatrajući da nacionalno pitanje “od djelomičnog pitanja borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja izrasta u opće pitanje oslobođenja nacija, kolonija i polukolonija od imperijalizma” (isto: 77). U tezama za 10. kongres RKP(b)-a (1921.) Staljin o Jugoslaviji piše kao o “novoj buržoaskoj nacionalnoj državi” koja nije riješila nacionalno pitanje jer “nove nacionalne države koje počivaju na privatnom vlasništvu i klasnoj nejednakosti ne mogu postojati: a) bez ugnjetavanja svojih nacionalnih manjina (Poljska, koja ugnjetava Bjelorusce, Židove, Litvance, Ukrajinice; Gruzija, koja ugnjetava Osetince, Abhasce, Armence; Jugoslavija, koja ugnjetava Hrvate, Bosance itd.), b) bez proširivanja svoga teritorija na račun susjeda, što izaziva sukobe i ratove (Poljska protiv Litve, Ukrajine, Rusije; Jugoslavija protiv Bugarske; Gruzija protiv Armenije, Turske itd.), i c) bez podčinjenosti ‘velikim’ imperijalističkim silama u financijskom, ekonomskom i vojničkom pogledu” (isto: 91). Rješenje nije nikakav reformizam jer je buržoasko društvo, piše Staljin, “pokazalo potpuno bankrotstvo pri rješavanju nacionalnog pitanja” (isto: 92). Rješenje je u sovjetskoj revoluciji kojom će biti stvorena federacija utemeljena na “dobrovoljnom pristanku

zemalja koje u nju ulaze”. Dobrovoljni karakter takvih federacija “mora obavezno biti očuvan i ubuduće, jer samo takva federacija može postati prelazni oblik ka višem jedinstvu trudbenika svih zemalja u jedinstvenoj svjetskoj privredi, čija neophodnost postaje sve opipljivija” (isto: 95). Sličnu poziciju zauzima i u svom referatu na 10. kongresu RKP(b)-a od 10. ožujka 1921., kad naglašava da je podsjetio da se od 1919. prestala u toj partiji isticati parola “nacionalnog samoopredjeljenja, koja se, doista, pretvorila u praznu parolu, zgodno iskorištavanu od imperijalista” (referenca na Wilsona, isto: 107), te je stoga “više nema u našem programu”.

U našem programu ne govori se o nacionalnom samoopredjeljenju – paroli potpuno rasplinjutoj – nego o pregnantnijoj i jasno formuliranoj paroli – o pravu naroda na državno odcjepljenje... A ta je parola za nas, u sadašnjem momentu sve snažnijeg oslobodilačkog pokreta u kolonijama, revolucionarna parola (isto: 105-111).

Objašnjavajući tu novu koncepciju, koja jasnije odvaja samoopredjeljenje od odcjepljenja, Staljin u svom članku “O postavljanju nacionalnog pitanja” 1921. kaže da je razlika u tome što socijalisti pod samoopredjeljenjem podrazumijevaju samo autonomiju, ili čak samo kulturnu autonomiju (npr. austromarksisti).¹² Time je samoopredjeljenje postalo “oružje pripitomljavanja nacija... oruđe zadržavanja nacija u pokornosti imperijalizmu”. Za razliku od toga, komunisti ističu pravo na odcjepljenje koje “uništava svaku osnovu za sumnje u osvajačke težnje trudbenika jedne nacije prema trudbenicima druge nacije”, a također i “zdire masku sa imperijalista, koji licemjerno brbljaju o samoopredjeljenju, a nastoje da zadrže u pokornosti nepunopravne narode i kolonije” (isto: 114). Staljin, dakle, ovim “unapređivanjem” ideje samoopredjeljenja u ideju odcjepljenja postaje otac separatizma unutar samog komunističkog pokreta. KPJ nakon njegove izravne kritike nevoljko, ali ipak poslušno odbacuje svoj stari – pro-joslavenski – pristup i od sredine 1920-ih zagovara “pravo na odcjepljenje” malih, “ugnjetavanih” nacija, među kojima eksplicitno, i to prema Staljinovim uputama, i hrvatske. Staljin je, u tom smislu, zapravo neka vrsta nepriznatog oca hrvatske države. Zato ne iznenađuje niti je imalo neloogično što je upravo Franjo Tuđman, koji se KPJ pridružio radi rješavanja nacionalnog pitanja, u njegovim stavovima i tekstovima vidio rješenje za hrvatsko pitanje.

Tuđmanova kritika staljinizma odnosi se na njegovu kasniju fazu, u kojoj je napustio ideološku odanost lenjinizmu i postao više pragmatičan i više realističan. U toj fazi Staljinova ideja da je smisao međunarodnog radničkog pokreta u tome da podrži opstanak SSSR-a bila je dobra za SSSR kao državu, ali ne i za radnički pokret u svijetu. Staljin, kaže Tuđman, tada na odcjepljenje gleda s pragmatične pozicije: ono je dopustivo onda kad koristi interesima SSSR-a, a nedopustivo kad im šteti. Time Staljin počinje kalkulirati na tipično politički način – ne vodeći više računa

¹² Za gledanja austromarksista na nacionalno pitanje vidi Burger (1982).

toliko o idealima koliko o političkoj pragmatičnosti i utilitarnosti. Tu je novu politiku Tuđman kasnije kritizirao jer je ona podrazumijevala taktiziranje i po pitanju nacionalne nezavisnosti. Kasnije odstupanje Titove politike od Staljinove Tuđman pozdravlja, smatrajući da se time Tito zapravo odbio podrediti ideji da je vrhovni cilj međunarodnih radničkih pokreta da osiguraju opstanak SSSR-a. Ali time je Tito postao i radikalniji, revolucionarniji nego što je to u svojoj drugoj fazi bio Staljin. Nesporazum između Staljina i Tita već sam na drugom mjestu (Jović, 2003) opisao kao sukob između “realista” (državnika) i “revolucionara”. Kasnije se samom Titu dogodilo da evoluirao prema svojoj “državotvornoj fazi”, pri čemu je dolazio u raskorak s revolucionarnim idealima svoje mladosti i s novom generacijom “revolucionara”. Jednim je dijelom tada i došlo do raskoraka između Tuđmana i Tita, koji se može objasniti i Tuđmanovom odanošću revolucionarnom konceptu rješavanja nacionalnog pitanja, više u skladu s Lenjinom i mladim Staljinom nego s kasnijim Staljinom. Odatle možemo razumjeti i Tuđmanovu kritiku prakse, ali ne i ideala. Praksa je u Jugoslaviji, naime, išla sličnim smjerom kojim je išla i u SSSR-u: od idealizma i revolucionarnog zanosa prema realizmu i konzervativizmu. Kritizirajući “praksu” i njena odstupanja od “ideala”, Tuđman zapravo čini u odnosu prema Titu sličan korak kakav je sam Tito (u svojoj revolucionarnoj fazi) učinio prema Staljinu. Radi se, između ostalog, i o generacijskim razlikama: nova generacija ponekad upravo inzistira na kritici “prakse” kroz ideju o njenom odstupanju od “ideala”.¹³

Pokušavajući identificirati “zlatno doba” idealizma unutar revolucionarnog pokreta u samoj Hrvatskoj, Tuđman se oslanja na razdoblje između 1932. i 1935., kad hrvatski komunisti formiraju *Hrvatski nacionalni revolucionarni pokret*, osnivaju glasilo *Hrvatski put* i – 1934. – donose odluku o formiranju komunističkih partija Slovenije i Hrvatske (dviju “ugnjetenih nacija”) kao autonomnih jedinica unutar KPJ. To je razdoblje kad KPJ još stoji na pozicijama iz rane staljinističke faze, iako Staljin i Kominternu već napuštaju tu poziciju (također poznatu i kao fazu “borbe klase protiv klase”) i formuliraju politiku *narodnog fronta* na “antifašističkim temeljima”.¹⁴

Hrvatski nacionalni revolucionarni pokret (HNRP), o kojem Tuđman govori u svom izlaganju u Ljubljani 1966. – dakle u trenucima kad i u Hrvatskoj dolazi do

¹³ Slično je u svom nastupanju na vlast u drugoj polovici 1980-ih postupao i Slobodan Milošević. Iako ga se teško može smatrati konstruktivistom ili ideologom, ipak treba primijetiti da je Milošević za sebe također govorio da je revolucionar, te je tražio radikalne mjere kako bi se ispravile pogreške “prakse”. On je također tražio povratak na stanje kad je revolucionarni zanos bio snažan te kad su “ideali” bili snažan motivator. Ideja “antibirokratske revolucije” (Vladislav-ljević, 2008) nudi dovoljno dokaza i primjera za to. Za sukob “revolucionista” i “institucionalista” u srpskom političkom vrhu 1986.-1990. vidi Jović (2008a).

¹⁴ Vidi Vlajčić (2005).

preispitivanja koja će samo godinu dana kasnije rezultirati početkom tzv. *hrvatskog proljeća* – osnovala je KPJ kao odgovor na uvođenje rojalističke diktature 1929. Tuđman opisuje ciljeve borbe na koju je KPJ tada pozivala Hrvate. Cilj je bio, prema uputama koje su objavljene 1933. (Tuđman, 1969: 264): “izvođenje samoodređenja hrvatskog naroda, oživotvorenje njegova prava na odcjepljenje od Jugoslavije, ujedinjenje, nezavisnost i oslobođenje hrvatskog naroda od velikosrpskog i svakog drugog imperijalističkog jarma, te stvaranje slobodne republike Hrvatske, u kojoj će narod sam odlučivati svojom sudbinom”. Također, HNRP je imao za cilj borbu protiv pljačke naroda, “odnarođivanja hrvatskog naroda”, protiv “jugoslaviziranja, posrbljivanja i fašiziranja hrvatskih ustanova i škola”, te za “odstranjenje srbijanskih okupatorskih četa s hrvatskog teritorija” (isto: 264). HNRP je pozivao na “nepomirljivu i bezobzirnu borbu protiv svih izdajica hrvatskog naroda, te uopće svih raznovrsnih saveznika i pomagača velikosrpske diktature”. Pritom se treba osloboditi zabluda, a to su: a) “da se oslobođenje Hrvatske može postići federalističkim i kakvim bilo preuređenjem imperijalističke Velike Srbije, prozване Jugoslavijom, putem novog *sporazuma* bilo sa sadašnjim vlastodržcima bilo s kojim drugim predstavnicima velikosrpske vladajuće klase, a pod pokroviteljstvom francuskog ili engleskog imperijalizma”, b) “da se oslobođenje Hrvatske može postići u savezu s osvajačkim talijanskim, mađarskim, bugarskim i drugim fašizmom”, c) “pacifistička miroljubivost prema tlačiteljima i pasivno čekanje da se velikosrpski jaram sruši sam od sebe”, d) “zabluda, da se uporna revolucionarna borba najširih slojeva... može nadomjestiti atentatima... te upadima ustaških četa, zavisnih od stranih osvajača. *Ali, ustašku borbu, koja niče iz nezadovoljstva i otpornosti širokih slojeva narodnih*, treba svim silama organizirati i predvoditi” (podcrtano u izvorniku iz 1933., a potom i u isto: 264-265).¹⁵

Ovakvo definiranje ciljeva Hrvatskog nacionalnog revolucionarnog pokreta, koje Tuđman predstavlja široj javnosti 1966., pokazuje da se radi o revolucionarnoj organizaciji kojoj je cilj povezati socijalnu s nacionalnom revolucijom. Indikativno je da se načela ovog pokreta, koji je osnovala KPJ, objavljuju u istoj godini kad je u Njemačkoj na vlast došao nacionalsocijalizam. To je bilo, također, vrijeme kad je *irska* kriza otvorena već duže te u kojem se pojavljuju – i to na istom području gdje djeluju hrvatski komunisti – i *ustaše* frankovačke i antikomunističke orijentacije, koji će se kasnije (suprotno onome što traži HNRP) staviti pod zaštitu Italije. Ali mnogi od ciljeva tih dviju grupacija (komunista i frankovaca) tada su isti ili vrlo slični. To se vidi i iz članka u *Hrvatskom putu* iz 1935. godine u kojem se “pobija

¹⁵ Treba primijetiti da čak ni 1969. Tuđman ne intervenira u izvorni tekst iz 1933., pa ni fusnotom, nego preuzima iz izvornika riječ *ustaški*, u smislu “ustaničkog”, iako je u međuvremenu zbog ustaškog poretka iz 1941.-1945. ta riječ dobila sasvim konkretno značenje, različito od općeg ustaničkog.

mišljenje da se 'hrvatski narod ne može osloboditi' jer je malen i bez svoje vojske dok 'Srbi imaju svoju vojsku, žandare i policiju'". Nasuprot tom nedostatku vjere u mogućnosti malih naroda, *Hrvatski put* (a to je i glasilo KPJ) ohrabruje borbu za nacionalno oslobođenje. "U vojsci su i sinovi hrvatskog i ostalih potlačenih naroda, 'koji će u odlučnom momentu stati na stranu svog naroda'", interpretira Tuđman 1966. stavove iz tog članka (isto: 265). Iako *ustanak* nije uspio u ranim 1930-ima (što je rezultiralo odlaskom *ustaša* u emigraciju), stvorena je partijska platforma koja je povećala utjecaj KP u Hrvatskoj. Na toj platformi kojoj su, prema Tuđmanovoj interpretaciji, pripadali i vodeći hrvatski intelektualci lijeve orijentacije – Krleža i oni koji su strijeljani kličući *Sovjetskoj Hrvatskoj* – nastao je kasniji partizanski pokret u Hrvatskoj.

Treba, međutim, primijetiti da su i 1990., odnosno 1991. neke od poruka koje formulira HNRP, odnosno njegovo glasilo, bile aktualizirane. To se odnosi na očekivanje da će se u "odlučujućem trenutku" mali narodi moći oduprijeti, između ostalog odbijajući sudjelovanje u zajedničkim vojnim jedinicama. Također, da se *nacionalno pitanje* ne može postići *sporazumima* i kompromisima niti reformističkim transformacijama – nego *samo* na revolucionaran način. Pritom ne treba očekivati veću pomoć sa strane – od vodećih svjetskih sila – nego se osloniti prije svega na vlastite snage. I tada, kao i u ranim 1930-ima, postavlja se pitanje predvodništva *revolucionarno-demokratskog* pokreta ili *hrvatskog nacionalnog revolucionarnog pokreta*. S obzirom na aktualnost poruka iz 1933. i iz 1935., može se postaviti pitanje: je li, djelujući 1990., Tuđman imao u vidu te poruke? Je li imao u vidu sličnost iskustva iz 1930-ih (ne i iz 1940-ih) između *ustaša* i *komunista* kad je pozivao na *nacionalno pomirenje* tih dviju frakcija, koje su – ako se odbace "strani utjecaji": talijanski i sovjetski – imale vrlo slične ciljeve: borbu protiv "vladajuće nacije", odnosno protiv Srba? Tuđmanovo samodefiniranje – "hrvatski čovjek, marksist, revolucionar i povjesničar" – ukazuje na njegov kontinuitet s kasnim 1920-im i ranim 1930-im u komunističkom pokretu Hrvatske. On se vraća u politiku ranog staljinizma, koja je u jugoslavensku komunističku partiju ušla s kašnjenjem od nekoliko godina. Kasniji Staljin, kao i pomicanje KPJ prema politici "narodnog fronta", pa i "antifašizma", za njega nije bio korak u pravom smjeru, jer je govorenje o fašizmu zapravo skrenulo fokus s temeljnog pitanja – a to je "pitanje borbe za ravnopravnost (potlačenih naroda, op. D. J.) i za samoodređenje, i zbog toga je takva podloga anti-fašističke fronte narodne slobode ostala u zraku, bez šireg odjeka u puku potlačenih naroda, pa i bez znatnijeg rezultata" (Tuđman, 1969: 269). Tuđmanovo promoviranje naziva *Domovinski rat*, kojim označava ratni sukob u Hrvatskoj u 1990-ima, upravo ukazuje na njegov respekt prema sovjetskom idealu i na simbolički ga način (i to na način prilično neosviješten u danas dominirajućem hrvatskom diskursu) veže za Staljina. On na 1990. gleda kao na novu šansu da se ostvare ideali njegove

političke i životne mladosti, isti oni ideali za koje su poginuli hrvatski marksisti 1941. – da se ostvari ideal o “sovjetskoj Hrvatskoj” u kojoj će – nakon cijelog jednog dugog stoljeća – biti ostvareni ciljevi *nacionalno-demokratske revolucije*. Sebe vidi kao predvodnika takve revolucije. U skladu s lenjinističkim uvjerenjima i s vlastitom interpretacijom Drugog svjetskog rata, Franjo Tuđman pokušava tada ponovno iskoristiti *nacionalno pitanje* da bi na njemu mobilizirao mase za odlučujuću borbu – i to borbu protiv istog i trajnog neprijatelja: “velikosrpskih hegemonista”.

Pravo na samoodređenje, odnosno odcjepljenje predstavlja temelj na kojem Franjo Tuđman gradi hrvatsku državnu nezavisnost. No njegovo razumijevanje tog *prava* u potpunosti je oblikovano lenjinističkom i staljinističkom teorijom. Woodrowa Wilsona, drugog velikog promotora ideje *samoodređenja*, Tuđman gotovo i ne spominje. To je sasvim u skladu s komunističkim tretiranjem Wilsona. Ne treba zaboraviti da je u Zagrebu Wilson izgubio trg – u korist Franklina D. Roosevelta, što i na simboličkoj razini predstavlja jasan otklon od njegove političke pozicije. Vilsonijanski koncept samoodređenja, naime, bio je prije svega liberalno-demokratski. Za njega samoodređenje ne znači odcjepljenje, niti je moguće uspostaviti izravnu vezu između ta dva pojma. Pod *narodom* se ne podrazumijevaju etničke grupe, odnosno etničke nacije, nego politički narod, *demos*. Taj *demos* ima pravo da sam odlučuje o svojoj sudbini. I to je sve. U Wilsonovoj koncepciji pojma *samoodređenje naroda* nije moguće razdvojiti *samoodređenje* od (elektoralne) *demokracije* i od *sekularne republike* jer je bit i samoodređenja, i demokracije, i republike, i sekularizma u načelu ta da iznad naroda ne postoji nikakav viši autoritet: ni svjetovni (poput nedodirljivog i neizabranog cara ili kralja), ni izvanjski (poput imperijalne sile ili okupatora), ni svevišnji (božanski).

U Lenjinovoj i Staljinovoj koncepciji *samoodređenja* pod *narodom* se podrazumijevaju etnički narodi,¹⁶ a demokracija nije primarno politički, nego ekonomsko-redistributivni pojam. Stoga je i logično da se govori o *samoodređenju do odcjepljenja* ili o *samoodređenju i odcjepljenju* kao o dva povezana pojma, koji manje-više znače jedno te isto. Dok u Wilsonovom konceptu samoodređenje ne podrazumijeva secesionizam, u Lenjinovom i naročito Staljinovom secesionizam je centralno pitanje. Između Wilsona i cijele Evrope, a naročito Srednje, Istočne i Jugoistočne, već je na samom početku došlo do *fatalnog nesporazuma*, koji je nastao oko interpretacije načela *samoodređenja naroda*, a to je bilo uvjetovano potpuno različitim razumijevanjem i pojma *samoodređenje* i pojma *narod*. Taj nesporazum potom je doveo do potpuno suprotnih rezultata implementacije jednog u biti američkog koncepta u kontekstu koji je bitno drukčije razumio pojmove. Ideja “samoodređenja

¹⁶ Staljin naciju definira kao “historijski formiranu stabilnu zajednicu ljudi, nastalu na osnovi zajednice jezika, teritorija, ekonomskog života i psihičke konstitucije, koja se ispoljava u zajednici kulture”. Vidi Šušar (1988: 20).

naroda” izgubljena je u prijevodu u postupku “presađivanja” tog američkog ideala i načela u konkretni kontekst srednjoevropske i istočnoevropske političke tradicije. Umjesto u *samoobnavljajućem miru* koji bi bio rezultat uvođenja načela samoodređenja naroda, implementacija američkog načela samoodređenja u većem je dijelu Evrope završila (ako je taj pojam moguće ikad upotrijebiti za povijesni slijed događaja) u ratu – upravo stoga što je dominantna srednjoevropska i istočnoevropska (uključujući u to, naravno, i balkansku) interpretacija tog pojma bila povezana sa secesionizmom, a ne s demokracijom. Amerikanci su bili – a najvećim dijelom i ostali – realisti, a to znači i etatisti, zagovornici teze da je opstanak države preduvjet regionalnog i globalnog mira. Secesionisti su *po definiciji* nešto sasvim drugo, sasvim suprotno od toga. Kad se secesionizam poveže s čvrstom ideologijom (npr. s nacizmom u Njemačkoj, lenjinizmom i ranim staljinizmom u SSSR-u, političkim katolicizmom u Irskoj, antiimperijalizmom u slučaju Evrope nakon Prvog ili Afrike i Azije nakon Drugog svjetskog rata), revizionizam pobjeđuje nad *statusom quo*, a revolucije postaju ako ne sasvim neizbježne, onda svakako moguće.¹⁷

Tomu je doprinijela i činjenica da su Lenjin i Staljin – koliko god oni sami bili kritični prema Evropi njihova doba – ipak bili Evropljani. Evropa je bolje razumjela njihov od Wilsonova koncepta. Štoviše, čak je i u svojoj radikalnoj i ekstremističkoj interpretaciji – doveden do samog kraja – pojam samoodređenja naroda povezivao Hitlera i Staljina. Isključivanje *liberalne demokracije* bila je druga poveznica. S obzirom na to nije neobično ni što su u međuratnoj Jugoslaviji – u razdoblju ranih 1930-ih – i u Hrvatskoj (tada u Kraljevini SHS) bile moguće ne samo zajedničke akcije nacionalista i komunista (kasnije: ustaša i partizana, tada samo simpatizera Hitlera i Staljina) nego je postojala i poveznica koja je omogućavala takvu suradnju, a to je bilo upravo ovakvo razumijevanje pojma *samoodređenje naroda* kakvo smo opisali.

Stoga ćemo u nastavku ovog članka istaći glavne elemente prije svega Lenjinove – ali na nekim mjestima i Staljinove – teorije o pravu naroda na samoodređenje

¹⁷ Ovdje je korisno primijetiti još jednu analogiju koja se pojavila 1989., u trenutku kad je Franjo Tuđman dao svoj intervju *Poletu*. Radi se o obnovi pojma “revolucija” u širem, istočnoevropskom kontekstu. Dominantni diskurs na Zapadu tada je bio onaj koji je na događaje u Istočnoj Evropi 1989. gledao kao na “revolucije”. Sasvim je moguće da je upravo tako – kao na revolucionarnu priliku – na njih gledao i Franjo Tuđman. Kao što je Lenjin iskoristio moment puknuća međunarodnog poretka te pokrenuo revoluciju, tako je i sad prilika – nakon novog momenta puknuća međunarodnog poretka koji je nastupio s krajem Hladnog rata – pokrenuti revoluciju u Hrvatskoj. Ideja revolucije, iako promovirana prije svega od strane autora koji nisu bili komunisti, nego antikomunisti, bila je lako prihvaćena kod marksista/komunista, koji su na političku povijest prije svega gledali kroz prizmu *revolucija*. Također, i koncept *tranzicije* našao je lako svoj put do autora koji su dobro znali što je to ideja *prijelaznog razdoblja*. Za taj isti nesporazum vidi različito razumijevanje pojma “tranzicija” u Jović (2010).

kako bismo pronašli korijene Tuđmanove politike. Oni nisu u liberalno-demokratskim teorijama o *samoodređenju naroda*, koje podrazumijevaju okvir *ustavne države*, a na pojam *narod* gledaju u građanskom, tj. političkom kontekstu. Ideja samoodređenja naroda u liberalno-demokratskom kontekstu prije svega podrazumijeva ideju *demokracije*, odnosno *republikanizma*. Radi se o oslobođenju naroda od nepoželjnih i – dotad neizbježnih – utjecaja na njegovu slobodnu *opću volju*. U kontekstu u kojem se, međutim, pojavljuje u nekadašnjim socijalističkim državama, taj pojam ima onu dimenziju koju su mu zadali, prije svih, Lenjin i Staljin – dimenziju instrumentalizacije politike *samoodređenja* za postizanje važnijeg cilja: revolucionarne transformacije. U nastavku ovog članka predstavljamo glavne ideje lenjinističke i staljinističke koncepcije *prava na samoodređenje i odcjepljenje* kako bismo dodatno razjasnili moguće motive koji su vodili Franju Tuđmana u 1990-ima.

Lenjinova koncepcija samoodređenja

Lenjinov koncept *prava na samoodređenje* polazi od ideje da socijalizam ne bi bio vjerodostojan kad ne bi ujedinjenje naroda u okviru internacionalističkog ideala temeljio na njihovoj slobodnoj volji. Cilj radničkog pokreta jest globalna revolucija kojom se stvaraju pretpostavke za “odumiranje države” (koncept koji je prvi promovirao Friedrich Engels), a potom – nakon faze *diktature proletarijata* i dugotrajnijeg procesa *socijalizma kao prijelaznog razdoblja* – dolazi do mogućnosti globalnog ujedinjenja. No prisilno ujedinjenje, koje ne bi uzimalo u obzir slobodu svakog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini, bilo bi neuspješno i stoga ostaje nepoželjno. Oslobođenje naroda od kolonijalizma i imperijalizma nije moguće ako se postojeći imperiji zamijene novima. Slobodna volja pak moguća je samo ako postoji *pravo na samoodređenje*, koje za Lenjina eksplicitno znači i *pravo na odcjepljenje*. Tu poziciju on je formulirao u “Prilogu reviziji partijskog programa” iz 1919., kad je zatražio da se u jednom od članaka (članku 9) umjesto formulacije *pravo na samoodređenje* napiše – *pravo na odcjepljenje* (Lenjin, 1977: 254). Autonomija je korisna jer je ona korak u pravom smjeru – prema priznanju prava na samoodređenje. To ne znači da Lenjin zagovara nužnost odcjepljenja: o tome treba odlučivati u svakom pojedinom slučaju (isto: 252). Ali, načelno, to se pravo ne smije negirati nikome. Za razliku od Buharina, koji predlaže da se pravo na odcjepljenje prizna samo *radničkoj klasi* (u skladu s parolom: *proleter* i *svijet zemalja* – ujedinite se), a ne svakom narodu – npr. ne i onom koji predvodi buržoazija – Lenjin drži da je takav prijedlog nerealan, da ne uzima u obzir stvarnost i da narode treba tretirati onakvima kakvi jesu, a ne onakvima kakvi još ne postoje.

Zagovarajući pravo na samoodređenje, Lenjin uzima u obzir i *povijesnu odgovornost* “vladajućih nacija” prema “potlačenim narodima”. Narodi koji imaju status “vladajućih” (npr. Rusi) moraju pokazati da su spremni napustiti politiku svojih

prethodnih vođa, te da su u stanju prihvatiti ravnopravnost malih naroda koji su bili pod njihovom kontrolom. Nitko nema pravo na aneksiju, piše on u listopadu 1916.

Član tlačiteljske nacije mora biti “ravnodušan” prema pitanju da li male nacije pripadaju *njegovoj* državi ili *susjednoj* ili same sebi, već prema njihovim simpatijama: bez takve “ravnodušnosti” on *nije* socijaldemokrat. Da bi bio socijaldemokrat-internacionalist, on treba da misli ne samo o svojoj naciji, nego da *iznad nje* stavlja interese svih nacija, njihovu opću slobodu i ravnopravnost. U teoriji se svi s ovim slažu, ali u praksi pokazuju upravo aneksionističku ravnodušnost. To je korijen zla (isto: 197-198).

Takva pozicija u skladu je s onom koju je Lenjin najdetaljnije iznio u svom tekstu “O pravu naroda na samoodređenje” (objavljenom u tri nastavka u listu *Prosvješćenje*, br. 4, 5 i 6 od travnja do lipnja 1914.). Uključujući se u raspravu s austromarksistima, Karlom Kautskym i Rosom Luxemburg – koji u prethodnim godinama intenzivno raspravljaju o budućnosti imperija i o nacionalnom pitanju – Lenjin kaže da zasad samo velikoruska nacija ima privilegij stvaranja samostalne i nezavisne države. “Mi velikoruski proleter i ne branimo nikakve privilegije, ne branimo ni taj privilegij... Unaprijed se deklariramo kao *protivnici* velikoruskih privilegija i u tom pravcu vodimo svu svoju propagandu i agitaciju” (isto: 97). Lenjin uspoređuje pravo na samoodređenje s pravom na razvod braka.

Reakcionari su protiv slobode razvoda braka, pozivajući na “oprezno postupanje” s njom i vičući da ona znači “raspad obitelji”. A demokracija smatra da reakcionari licemjere, braneći zapravo sjevlast policije i birokracije, privilegije jednog spola i najgore tlačenje žene – da stvarno sloboda razvoda ne znači “raspad” obiteljskih veza, nego, naprotiv, njihovo jačanje na demokratskim osnovama, jedino mogućim i stabilnim u civiliziranom svijetu. Optuživati pristaše slobode samoodređenja, tj. slobode odcjepljenja, da pomažu separatizam – isto je takva glupost i isto je tako licemjerstvo kao optuživati pristaše slobode razvoda braka da pomažu razaranje obiteljskih veza. Kao što u buržoaskom društvu protiv slobode razvoda braka istupaju branioci privilegija i prodajnosti, na kojima se zasniva buržoaski brak, tako i u kapitalističkoj državi nijekanje slobode samoodređenja, tj. odcjepljenja nacija, znači samo obranu privilegija vladajuće nacije i policijskih metoda upravljanja na štetu demokratskih (isto: 104-105).

U članku “Revolucionarni proletarijat i pravo nacija na samoodređenje” od 15. listopada 1915., koji je objavljen tek 1927., Lenjin piše da “u programu socijaldemokrata centralno mjesto mora biti upravo ova podjela nacija na tlačiteljske i potlačene, koja čini *bit* imperijalizma i koju prijetvorno zaobilaze nacionalšovinisti i Kautsky. Ta podjela nije bitna s gledišta buržoaskog pacifizma ili malograđanske utopije mirne konkurencije nezavisnih nacija u kapitalizmu, ali je itekako bitna s gledišta revolucionarne borbe protiv imperijalizma. A iz te podjele treba da proizlazi *naša*,

dosljedno demokratska, revolucionarna i općem zadatku neodložne borbe za socijalizam *odgovarajuća* definicija ‘prava nacija na samoodređenje’. U ime tog prava, zalažući se za njegovo nelicemjerno priznanje, socijaldemokrati tlačiteljskih nacija moraju zahtijevati slobodu odcjepljenja potlačenih nacija – jer bi u protivnom slučaju primanje ravnopravnosti nacija i internacionalne solidarnosti radnika bila stvarno samo prazna riječ, samo licemjerstvo. A socijaldemokrati potlačenih nacija moraju stavljati u prvi plan jedinstvo i spajanje radnika potlačenih nacija s radnicima tlačiteljskih nacija – jer će u protivnom slučaju ovi socijaldemokrati nehotice biti saveznici ove ili one nacionalne *buržoazije*, koja *uvijek* izdaje interese naroda i demokracije, koja je *uvijek* spremna, sa svoje strane, na aneksiju i na tlačenje drugih nacija” (isto: 147). Lenjin tu interpretira Marxa i kaže da je on zahtijevao odcjepljenje Irske od Engleske – “i zahtijevao ga ne s gledišta sitnoburžoaske utopije mirnog kapitalizma, ne zbog ‘pravednosti prema Irskoj’, nego s gledišta interesa revolucionarne borbe proletarijata *tlačiteljske*, tj. *engleske* nacije protiv kapitalizma.¹⁸ Slobodu *te* nacije sputavalo je i sakatilo to što je ona tlačila drugu naciju. Internacionalizam *engleskog* proletarijata ostao bi licemjerna fraza ako *on* ne bi zahtijevao odcjepljenje Irske. No budući da nikad nije bio pristaša ni sitnih država, ni državnog cjepljanja uopće, ni načela federacije, Marx je gledao na odcjepljenje potlačene nacije kao na korak ka federaciji i, prema tome, ne cjepljanju, nego koncentraciji i političkoj i ekonomskoj, ali koncentraciji na osnovi demokratizma” (isto: 147 i 148). Nadalje: “Baš gledište borbe protiv socijalšovinizma velikodržavnih nacija, koje sad vode imperijalistički rat radi učvršćenja tlačenja nacija i koje tlače većinu nacija svijeta i većinu stanovništva zemlje, baš to gledište mora biti odlučujuće, glavno, osnovno u nacionalnom programu socijaldemokrata” (isto: 148). “Onaj socijalist tlačiteljske nacije koji i u vrijeme mira i u vrijeme rata ne vodi propagandu za slobodu odvajanja potlačenih nacija nije socijalist i nije internacionalist, nego je šovinst!” (isto: 149). Lenjin u ovom tekstu koristi pojam “tamnica naroda”, kako naziva Rusiju (isto: 150). Taj pojam – kao i mnogi drugi – u vokabular jugoslavenskih komunista došao je, dakle, izravno iz Lenjinovih knjiga. “Tamnice naroda”, međutim, bile su druge: najprije austro-ugarska carevina i druge imperije, a potom su pojam jugoslavenski komunisti primijenili i na samu poslijeratnu, “buržoasku” Jugoslaviju. Također, očekivanje da komunisti “tlačiteljske nacije” budu prvi koji osuđuju ideju dominacije vlastite nacije u okvirima multietničkih zajednica duboko je prodrlo u diskurs i praksu samog komunističkog pokreta u Jugoslaviji. Očekivalo se upravo od srpskih komunista da osude vlastitu “tlačiteljsku naciju”, a kad to nisu činili, smatralo ih se “sumnjivima” ili čak šovinstima – na isti način na koji ovdje to opisuje Lenjin.¹⁹

¹⁸ Tuđman je, također, iskazao veliko razumijevanje i podršku IRA-i. Vidi: Tuđman (1996: 258-259).

¹⁹ O tome se može naći više primjera, među kojima je i obrazloženje vodećeg srpskog komuniste Dragoslava Markovića koji je upravo tim očekivanjem drugih komunista u odnosu na srpske

Pravo na samoodređenje Lenjin smatra načinom da se postigne sloboda koje nema bez mogućnosti odcjepljenja (isto: 151). U članku “Socijalistička revolucija i pravo nacija na samoodređenje (teze)”, objavljenom u *Verbote* u travnju 1916., Lenjin piše da je “slobodan savez bez slobode odcjepljenja lažna fraza” (isto: 151). Njegova retorika naročito je usmjerena prema imperijalizmu, za koji je – kao što svjedoči i naslov njegova poznatog eseja – smatrao da je “posljednji stadij kapitalizma”. Secesionizam se u tom smislu vidi kao logičan odgovor na imperijalizam. No kad nestane imperijalizma i uspostavi se socijalistička vlast, smanjit će se i želja za odcjepljenjem od nove, socijalističke države. Dopuštanje odcjepljenja je, dakle, prije svega znak da nova Rusija nije više imperijalna i da ne pokušava zadržati manje narode unutar svog teritorija pod svaku cijenu. Dopuštanje secesionizma postaje, dakle, ideološko i identitetsko pitanje – ono koje novu Rusiju čini različitom od stare te joj stoga daje novi identitet. Iako Lenjin na nekim mjestima u svojim člancima eksplicitno kaže da je “protiv odcjepljenja” (npr. u pismu S. G. Šaumanu 6. prosinca 1913., u kojem kaže da “odcjepljenje uopće nije naš plan”), on je zagovornik “prava na odcjepljenje”, stavljajući to pravo u kontekst borbe protiv “crnototinaškog velikoruskog nacionalizma, koji je tako uprljao stvar nacionalnog zajedničkog života da će koji put biti više veze *poslije* slobodnog odcjepljenja!!” (isto: 36). Pravo na samoodređenje ovdje se pojavljuje kao izravna reakcija na rusku dominaciju nad drugim, manjim narodima. Taj tip retorike kasnije će se pojaviti kod svih jugoslavenskih komunističkih secesionista: svi su tvrdili da je odcjepljenje opravdano upravo iz istih razloga zbog kojih je Lenjin i promovirao pravo na samoodređenje. Pritom su se pozivali na sam jugoslavenski ustav, koji je također (i to već u svojoj prvoj socijalističkoj verziji, onoj iz 1946.) priznavao “pravo naroda na samoodređenje do odcjepljenja”.²⁰ Inspiracija za unošenje tog “prava” u ustav bila je, naravno, lenjinističko-staljinistička. Kao što je lenjinističko-staljinistička u svojim korijenima bila i ideja o *reaktivnom* karakteru prosudbi o tome kad je oprav-

objasnio relativnu popustljivost Srbije kad se radilo o zahtjevima drugih naroda i republika u SFRJ. To je učinjeno zato da bi se izbjegla stalna sumnjičenja, pa i etiketiranja, srpskih komunističkih kao potencijalnih “tlačitelja” u odnosu na druge nacije u Jugoslaviji. Vidi izjavu Dragoslava Markovića u Jović (2003: 176).

²⁰ Ustav FNRJ iz 1946. to pravo definira u članku 1 koji glasi: “Federativna Narodna Republika Jugoslavija je savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda, koji su na temelju prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi”. U Ustavu iz 1963. načelo samoopredjeljenja se pojavljuje u Osnovnim načelima I: “Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na odcjepljenje...” U odluci Drugog zasjedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu piše da se odluka temelji “na osnovu prava svakog naroda na samoopredjeljenje, uključujući pravo na otcjepljenje ili na ujedinjenje sa drugim narodima...” (vidi Mecanović, 1986).

dano ostvariti – ili makar pokušati ostvariti – to “pravo”. Lenjin je ostvarenje prava na samoodređenje povezao s karakterom ponašanja *dominantne* nacije – Rusa unutar ruske imperije. Ako se “vladajuća nacija” ponaša tlačiteljski, secesija može biti jedini izlaz za druge nacije. Ta ideja u potpunosti je preuzeta i u ideološko-pravni vokabular jugoslavenskog federalizma, te je stoga i korištena na kraju 1980-ih kad je Jugoslavija napuštala lenjinizam-staljinizam. Ona je služila kao jamstvo manjim narodima – naročito Slovencima i Hrvatima, koji su se, iz različitih razloga, smatrali predvodnicima i zagovornicima manjih naroda u otporu potencijalnoj srpskoj dominaciji – da hegemonija najveće nacije neće biti moguća. Time treba objasniti utjecaj i međudnos komunista i nacionalista u tim nacijama, uključujući i u hrvatskoj. Lenjinistička formula suprotstavljanja dominaciji “vladajuće nacije” (u ovom slučaju – potencijalno Srba) omogućavala je “pomirenje” hrvatskih antikomunističkih nacionalista s hrvatskim nacionalističkim komunistima. To je pomirenje ostvareno na ideji otpora “velikosrpskoj dominaciji”. U načelima lenjinizma i staljinizma – koja su u jugoslavenskoj praksi razvili i implementirali Edvard Kardelj i Josip Broz, obojica pripadnici “malih naroda” – i jedni i drugi su našli “branu” pred pokušajima da se dovede u pitanje identitet i politički opstanak Hrvatske. Zato su se, uostalom, i jedni i drugi tako čvrsto držali “prava” koje im je jamčio upravo lenjinističko-staljinistički kardeljevski ustav. Čak i kad je socijalizam bio na izdisaju, kad je država bila u stanju raspadanja, kad je javna retorika bila značajnije nego ikad antijugoslavenska, komunistički nacionalisti poput Franje Tuđmana i Milana Kučana citirali su ustavne odredbe o pravu naroda na samoodređenje kao neku vrstu “svetog pisma”. U tome treba tražiti i razloge Tuđmanova naglašavanja da je marksist i revolucionar, uz to što je i hrvatski čovjek i povjesničar, u intervjuu *Poletu* koji smo ranije citirali. To “pomirenje” inače na prvi pogled teško pomirljivih koncepata – naime: marksističkog internacionalizma i konzervativnog nacionalizma – nije moguće razumjeti izvan konteksta lenjinističko-staljinističkog gledanja na nacionalno pitanje.

Izvan tog konteksta nije moguće razumjeti niti osjećaj hrvatskih komunista (ne samo Tuđmana nego podjednako i Ivice Račana i većine u tadašnjem službenom Savezu komunista Hrvatske) da je Milošević izdao marksizam kad je – navodno – krenuo putem koji vodi prema dominaciji najveće nacije (Srba) nad drugima. On je, naime, u njihovim očima, izdao načelo na koje upozorava Lenjin, a to je da se svaki komunist prije svega mora obračunati s nacionalizmom u vlastitoj naciji. Miloševićev obračun sa svojim prethodnicima u srpskom političkom vrhu, kao što su bili Ivan Stambolić i Dragoslav Marković sredinom 1980-ih, izazvao je kod komunista u drugim dijelovima Jugoslavije kritike upravo na temelju te pozicije. Naime, kritičari Miloševića iz drugih krajeva Jugoslavije smatrali su da je dužnost srpskih komunista da se fokusiraju, prije svega, na kritiku srpskog nacionalizma, koji je, budući da se radi o potencijalno “vladajućoj naciji”, ujedno i najopasniji po socijalistički projekt

koji je bio *po definiciji* na strani “potlačenih”, odnosno malih nacija. Srpski komunisti su, međutim, takva očekivanja ponekad smatrali jednom vrstom “sumnjičenja”, te su imali dojam da su uvijek pod posebnim reflektorom kritike. Kako bi pokazali da nisu i ne žele biti “vladajuća nacija”, prihvaćali su decentralizaciju u Jugoslaviji i u samoj Srbiji (Marković, 1987 i 1988; Jović, 1998). Milošević je – iako je obračun sa Stambolićem izveo upravo na istim temeljima, kroz pokušaj njegova difamiranja temeljem “mekoće” pri odnosu prema nacionalistima – uskoro napustio taj pristup, te je ocijenio da su srpski političari ponizili Srbiju jer su bili suviše popustljivi u odnosu na zahtjeve drugih u Jugoslaviji. Taj Miloševićev odmak od lenjinizma izazvao je otpore kod lenjinističkih vođa manjih naroda.

U skladu s istim tim pristupom Lenjin je tražio naročito od ruskih komunista (koje on naziva i *velikoruskim komunistima*, smatrajući riječ *velikoruski* više kao opis nego kao kritiku, jer tim pojmom opisuje i sebe)²¹ da prije svega brane “proglašenje i neodgodivo ostvarenje potpune slobode odcjepljenja od Rusije svih nacija i narodnosti koje je tlačio carizam, koje su bile nasilno pripojene ili nasilno držane u granicama države, tj. koje su bile anektirane” (Lenjin, 1977: 252-253). Da bi pokazao da to nije samo isprazan zahtjev, Lenjin uspješno promovira nezavisnost Finske te triju baltičkih država u odnosu na Sovjetsku Rusiju. Godine 1917. samostalnom se proglasila i Ukrajina, a 1918. i Bjelorusija, Gruzija, Armenija i Azerbejdžan, no one su kasnije vraćene kao republike u okvire SSSR-a (ove zadnje tri u sastavu tada federativne Zakavkaske Sovjetske Socijalističke Republike). Ti koraci – koji nisu bili samo deklarativne prirode – trebali su pokazati da nova, sovjetska Rusija nije više onaj stari imperijalni osvajač, nego je postala promotor prava svih naroda na vlastitu državnu nezavisnost. Zapravo, ideja o pravu naroda na secesiju smatrana je – u Lenjinovoj verziji – dokazom da nova vlast nakon revolucije donosi slobodu svima, a naročito malim narodima: da im donosi ne samo autonomiju nego punu nezavisnost. U tome se razlikuje od wilsonijanskog koncepta samoodređenja, koji ne nudi punu samostalnost jer je suviše *etatističan*, odnosno konzervativan. Samo se revolucionarnim metodama – a ne na način koji, primjerice, u hrvatskoj politici zagovara Stjepan Radić – može postići puni suverenitet svih naroda. Kao što smo već vidjeli iz jednog prethodnog citata u ovom članku, to je uvjerenje Tuđman naveo i kao razlog vlastitog pristupanja Komunističkoj partiji, a ne HSS-u. Lenjin smatra da “Wilson pretvara malu naciju u svoje oruđe” (isto: 273), a Tuđman podsjeća da Wilson nije nudio razbijanje Austro-Ugarske, nego je do njena raspada došlo “tek

²¹ Pojam “velikosrpski” vjerna je kopija pojma “velikoruski”, no nikad nije imao nikakvo neutralno ili pozitivno značenje, nego uvijek i isključivo negativno za jugoslavenske komuniste i najveći dio javnosti. U kasnom socijalističkom razdoblju, iz razloga političke korektnosti, češće je korišten pojam “velikodržavne tendencije” ili neki sličan, ali vodeći srpski komunisti smatrali su da se pri korištenju tog pojma uvijek misli samo na Srbiju. Vidi Jović (2003).

kad su događaji, poslije mira u Brest-Litowsku, zbog porasta utjecaja Listopadske revolucije i opasnosti boljševizacije čitava austro-ugarskog područja, rastrojenog narodnim pokretima, osobito nakon izbivanja revolucionarnih događaja u gotovo svim austro-ugarskim zemljama, uzeli takav obrat da je bilo očito da se s odživjelom Habsburškom Monarhijom više ne može računati” (Tuđman, 1996: 202).

U tom smislu Tuđman smatra da je Lenjinov obrat u vezi s *nacionalnim pitanjem* imao odlučujuće značenje, ne samo za narode u njegovu dijelu svijeta, nego i šire od toga. Štoviše, on dodaje da “u takvoj višenarodnoj državi kakva je bila carska Rusija... uopće ne bi bila moguća konačna pobjeda Listopadske revolucije bez proklamiranja i bez primjene načela samoodređenja” (isto: 192). Je li to točno ili ne – a za ovo posljednje vjerujemo da nije – za ovaj je članak manje relevantno od činjenice da je Tuđman upravo element *samoodređenja i odcjepljenja* izdvojio od drugih i proglasio za *sine qua non* ne samo Oktobarske (Listopadske) nego i jugoslavenske socijalističke revolucije. U tom smislu Tuđman pokazuje – čak i u doba kad je već na vlasti u Hrvatskoj te kad se njegovi radovi iz ranijeg razdoblja ponovno objavljuju (doduše, redigirani i lektorirani na novi oblik hrvatskog jezika) – da je u odnosu prema *nacionalnom pitanju* bio i ostao lenjinist.

No i odgovori na njegov lenjinizam bili su – u velikoj mjeri – lenjinistički. Slobodan Milošević, primjerice, od hrvatskih i slovenskih komunista traži isto ono što oni traže od njega: da osude, prije svega, nacionalizam u vlastitom narodu i da spriječe njegovu potencijalnu dominaciju nad slabijima i manjima. Naravno, za Miloševića su ti manji i slabiji – Srbi u Hrvatskoj, za koje on traži isto ono što Tuđman traži za Hrvate u odnosu ne toliko na Jugoslaviju koliko na Srbiju: pravo na samoodređenje do odcjepljenja. To pravo i za Miloševića proizlazi iz Ustava SFRJ, a za pravo ono proizlazi iz ideoloških temelja na kojima je taj Ustav nastao. Taj temelj je lenjinizam-staljinizam. Paradoks jugoslavenske krize 1989. bio je u tome što su se na suprotstavljenim stranama našla tri pogleda – personificirana u ličnostima Milana Kučana, Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana – koji su svi polazili od lenjinizma-staljinizma i svi su se pozivali na isto načelo: “pravo na samoodređenje”, tvrdeći da im Ustav daje za pravo. Nitko od njih nije bio *vilsonianac* niti je “pravo na samoodređenje” tumačio prije svega kao pravo na demokraciju. Jugoslavenski raspad, a potom i ratni sukob, bili su – u tom smislu – sukobi triju lenjinista koji su, naravno, ujedno bili i secesionisti. Čim su se, međutim, našli u situaciji da predstavljaju većinu unutar svojih novih nacionalnih država, sva trojica su se prema manjim narodima unutar svojih granica ponašali izrazito neprijateljski. Lenjinizam im je bio koristan da bi promovirali separatizam tamo gdje su “njihovi narodi” u manjini. Tamo gdje su u većini, lenjinizam su primijenili samo kao metodu obračuna s tim manjinama, a ne kao model rješavanja nacionalnog pitanja. Separatizam su zagovarali tamo gdje im je koristio i dok im je koristio. Kad su “obavili posao”, postali su antilenjinisti i antisecesionisti. Tuđmanu i Kučanu je lenjinizam izrazito pomogao u procesu formira-

nja nacionalnih država. Kosovskim Albancima – čiji je separatistički pokret započeo kao izrazito lenjinističko-staljinistički – ipak je više pomogla Amerika.

Zaključak

Na globalne promjene kojima je srušen socijalistički sustav Franjo Tuđman gledao je sa strahom i nadom. Kao i mnogi drugi u Hrvatskoj – uključujući tu i neformalnu opoziciju i vlast s kojom je Tuđman imao iznenađujuće bliske kontakte (v. Hudelist, 2004; Gaura Hodak, 2014 i dr.) – strahovao je da će pad socijalizma ujedno značiti i pad socijalističke “nacionalne politike”. Taj se je strah odnosio, prije svega, na mogućnost ukidanja onih odredbi jugoslavenskog i hrvatskog ustava iz 1974. godine koje su jamčile pravo na samoodređenje, iako nikad nisu specificirale (vjerojatno namjerno) ni na koga se to pravo odnosi ni kako ga se može ostvariti. Hrvatska politika u 1980-ima bila je izrazito “ustavobraniteljska”, te je u tom smislu uživala tihu podršku i radikalnijih hrvatskih nacionalista. Ti nacionalisti vjerovali su da je u Jugoslaviji hrvatsko pitanje “u teoriji” dobro riješeno, ali da je “u praksi” Hrvatska i dalje u poziciji potlačene nacije. Rješenje je – povratak “teoriji”, odnosno načelu samoodređenja naroda. Njihova kritika odnosila se na kompromise na koje je hrvatska politika pristala, te na njenu neodlučnost – naročito u godinama tzv. “hrvatske šutnje” od 1985. do 1990. Ali, istodobno, čak i izraziti ideološki antikomunisti pozivali su se na prava iz ustava te su bili skloni ići dalje u prošlost, uključujući i u prošlost komunističkog i partizanskog pokreta, kako bi našli uporište za tezu o “iznevjerenim idealima”. Lik Andrije Hebranga ili onih hrvatskih komunista koji su pred pogubljenje promovirali “S/sovjetsku Hrvatsku” postali su simboli teze o potrebi da se napusti praksa, ali ne i ideali.

Strah se odnosio i na mogućnost da se padom lenjinističkog koncepta nacionalnog pitanja uspostavi wilsonijanski model. Taj strah je bio dodatno potenciran međunarodno-političkim okolnostima nakon kraja Hladnog rata, koji je – makar u Evropi – zapravo bio ideološki “rat”, a ne vojni sukob. Samoproglašena pobjeda Zapada u tom “ratu” značila je, dakle, pobjedu, a time i hegemoniju zapadnog diskursa, čime je otvorila vrata i istiskivanju lenjinizma (naročito staljinizma) te promoviranju wilsonijanstva. Kao što smo već ranije naveli, Tuđman je bio izrazito kritičan prema Wilsonu, smatrajući da se nacionalno pitanje ne može riješiti samo autonomijom unutar postojećih država (tj. federativnom strukturom), nego – revolucijom. Iako izvorno radićevac, Tuđman se pridružuje KPJ upravo zbog toga što zaključuje da je revolucija nužna za ostvarenje nacionalnih ciljeva. U tom smislu ono što je Stjepan Radić tražio za Hrvatsku – a to su, prije svega, republika i federacija – Josip Broz ostvaruje, upravo zato što je shvatio važnost revolucije i što se nije zadržao na wilsonijanskom, pa ni austromarksističkom konceptu autonomije, nego je bio staljinist i lenjinist, koji je stoga prihvatio politiku *samoodređenja, uključujući i odcjepljenje*. Napuštanje tog koncepta u korist wilsonijanstva bio bi povijesni ko-

rak unazad, smatrao je Tuđman. To bi značilo smanjenje, a ne povećanje prava nacija – naročito malih u odnosu na velike. Uostalom, iz Tuđmanove perspektive, kao i iz perspektive njegovih suvremenih sljedbenika, činjenica da se nacije u višenacionalnim državama koje su formulirane po načelima drukčijim od Lenjinovog (npr. Škotska, Katalonija, Baskija i dr.) ne uspijevaju izdvojiti u samostalne države samo potvrđuje da je lenjinizam produktivnija opcija za nacionalističke pokrete nego što je to demokracija zapadnog tipa. Strah od demokratizacije Jugoslavije ujedinjuje Miloševića, Kučana i Tuđmana u protivljenju demokratskim izborima na saveznoj razini. S obzirom da su sva tri naroda – Srbi, Slovenci i Hrvati – u manjinskoj poziciji u odnosu na cjelokupno jugoslavensko stanovništvo, sva tri vođe se plaše da bi uvođenje izbora i elektoralne demokracije moglo pretvoriti njihov narod u manjinu. Demokracija stvara većine, ali i manjine. Strah od postajanja manjinom ujedinjavao je lenjinističko-nacionalističke vođe sva tri naroda u njihovu protivljenju reformama koje bi vodile demokratizaciji Jugoslavije.²² Milošević je strahovao od “neprincipijelne koalicije” svih drugih naroda protiv Srba kao “vladajuće nacije”, vjerojatno i zbog toga što je pretpostavljao da je u svim jugoslavenskim narodima lenjinistički koncept ostavio dubokog traga. Kučan i Tuđman kao predstavnici “malih naroda” smatrali su da bi u demokratskoj Jugoslaviji njihovi narodi izgubili status koji su dobili u lenjinističko-staljinističkoj Jugoslaviji: status jednakog i ravnopravnog “konstitutivnog naroda”. Demokracija im je bila prihvatljiva – kad je se već nije moglo izbjeći, odnosno kad je već postala nužna u okolnostima promijenjenog svijeta – samo tamo i utoliko gdje i ukoliko se njihov narod nalazi u većini. Demokracija u vlastitim republikama – da, ali na saveznoj razini – ne. Miloševićev program mogao se svesti na ideju stvaranja “male” Jugoslavije koja bi bila dovoljno mala da u njoj Srbi budu većina. Bolje mala država u kojoj su “moji” većina nego velika u kojoj su “moji” manjina. Ta logika vodila ga je pri poticanju slovenskog odcjepljenja, a također i u predlaganju odcjepljenja Hrvata – ali ne i cijele Hrvatske – iz Jugoslavije.

Istodobno, ista ta logika separatizma vodila je nove manjine – Srbe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Hrvate u Bosni i Hercegovini (koji ni danas ne prihvaćaju status manjine, nego nastavljaju s retorikom protivljenja “vladajućoj naciji” – ovog puta Bošnjacima) te Albance u Srbiji, Srbe na Kosovu, Albance u Makedoniji i sl. – da se pri rješavanju svojih problema pozovu na lenjinizam,²³ a ne na demokraciju. Njihov secesionizam spriječen je samo silom – što od strane većinske nacije, što izvana.

²² Za tu interpretaciju uzroka rata u nekadašnjoj Jugoslaviji vidi Jović (2001).

²³ Primjerice, secesionističke organizacije kosovskih Albanaca bile su – sve do intervencije SAD-a u njihovu strukturu i politiku 1998. godine – izrazito marksističko-lenjinističke. Radilo se o organizacijama koje su bile inspirirane staljinizmom ili enverhodžizmom, i koje su tvrdile da je Tito bio revizionist te da je napustio marksizam-lenjinizam u svim aspektima. Vidi Malić/Maliq (2014). Naravno, kosovski Albanci nisu jedini koji se pri secesionizmu pozivaju – ili su

Hrvatskom nacionalizmu nikad nije odgovarala demokratska Jugoslavija. U tome je smisao parole o “sovjetskoj Hrvatskoj”. Bolje “sovjetska Hrvatska” nego demokratska Jugoslavija, jer u “sovjetskoj Hrvatskoj” postoje šanse za očuvanje i razvoj hrvatskog nacionalnog identiteta, koje u demokratskoj Jugoslaviji tek treba izboriti. Veze između hrvatskih separatista – uključujući i onih koji su se odlučili za nasilni separatizam – i SSSR-a u tom su smislu sasvim logične: kao što su logične i veze irskih ili albanskih nasilnih separatista s lenjinizmom-staljinizmom.

Svi ti strahovi koji su tinjali na marginama politike ili su bili potisnuti, ali ne i uništeni u samom njenom jezgru tijekom cijelog socijalističkog razdoblja, dodatno su potencirani u doba liberalizacije Jugoslavije sredinom 1980-ih. Ta je liberalizacija bila usmjerena na rušenje tabua i dovođenje u pitanje ideologije lenjinizma-staljinizma. Otvorene su teme o kojima se nije govorilo, ili barem ne na takav način – između ostalih i pitanje genocida, etničkog čišćenja i nasilja u Drugom svjetskom ratu. Te su teme stvarale dodatan strah jer su budile uspomene i emocije povezane s etnonacionalističkom prošlošću. “Suočavanje s prošlošću”, koje je nužan sastavni dio svake liberalizacije javnog prostora, bilo je iskorišteno kao sredstvo mobilizacije za nove ratove. Detabuiziranje ličnosti i djela Josipa Broza Tita – koje je započelo još za njegova života, ali se intenziviralo u doba liberalizacije poretka u 1980-im – plašilo je “ustavobranitelje” (a naročito Hrvatsku) te je tretirano kao napad na postignuta prava, uključujući i “pravo na samoodređenje do odcjepljenja”. Hrvatska je u tim godinama bila najčvršći zaštitnik Ustava, te je odbacivala ozbiljnije reforme. Ostala je vjerna titoizmu, a time i lenjinizmu, duže i od Slovenije i od Srbije.²⁴ Naročito se to odnosi na Savez komunista Hrvatske, koji je zbog te kvazijugoslavenske i titoističke pozicije i platio cijenu koju slovenski i srpski komunisti nisu: izgubivši prve demokratske izbore u proljeće 1990. Ali kad se radilo o nacionalnom pitanju, odnosno – da budemo precizniji – odnosu prema Jugoslaviji, ni nove vlasti predvođene Tuđmanom nisu ni u čemu dovele u pitanje izborne stečevine socijalističkog razdoblja. Štoviše, pozivale su se na njih i na njima su gradile politiku separatizma u odnosu na Jugoslaviju.

Svi ti strahovi stvorili su atmosferu koja ne samo da je stvarala nepovjerenje, a time i smanjivala šanse za opstanak Jugoslavije, nego je bila produktivna i za manipulacije koje su vodile u ratni sukob. Rat nije neobična pojava u zemlji koja je prihvaćala ideju “bolje rat nego pakt” i “bolje grob nego rob”. Još manje je bio ne-

se pozivali – na marksizam. Kurdske separatističke organizacije su bile također izrazito marksističke, kao i irske. Ne treba zaboraviti da je upravo temeljem ovakvog razumijevanja pojma *samoodređenje* socijalistička Jugoslavija podržavala separatizam Alžira, te je bila prva zemlja koja je priznala njegovu nezavisnost. To je bilo priznavanje jednostrano proglašene nezavisnosti, a time i podrška secesionizmu. Vidi Dimić (2014).

²⁴ O tome vidi Jović (2011).

očekivan za zemlju u kojoj je lenjinističko-staljinistička interpretacija prošlosti, sadašnjosti i budućnosti uključivala ideju revolucije kao jedinog načina da se ostvari pravda i osiguraju prava. Mit o neprekidnoj borbi slavenskih naroda za slobodu od tuđina – u imperijalno doba kao i u svjetskim ratovima – dolijevao je ulje na vatru. U slučaju Franje Tuđmana, njegovo osobno iskustvo ratnika iz Drugog svjetskog rata također je imalo utjecaja na politiku koju je provodio.

Za razliku od Čehoslovačke ili Mađarske i Poljske, u kojima je došlo do potpunog odbacivanja lenjinističkog nasljeđa od strane vođa “revolucije” iz 1989., u jugoslavenskim republikama (post-jugoslavenskim državama) politiku su diktirali konzervativci, i to dva tipa konzervativaca. Prvi su bili lenjinisti/staljinisti, koji su prema Jugoslaviji zauzimali čvrst stav obrane “prava naroda na samoodređenje i odcjepljenje”, ali su to isto “pravo” jednako tako čvrsto negirali manjim narodima unutar njihovih vlastitih nacionalnih država. Drugi tip konzervativaca bio je antimarksističke i antiliberale – i uglavnom antisekularne – orijentacije. Bio je to “brak iz računa” između dviju na prvi pogled nespojivih grupacija. Ali taj je brak – koji u mnogočemu i dalje traje – bio moguć između ostalog i zbog toga što su se obje grupacije zalagale za “povratak u prošlost”, u kojoj treba tražiti inspiraciju, ideale i odgovore za budućnost. Umjesto da se okrenu prema novome, okretali su se prema “idealima” iz 1930-ih (Tuđman), 1950-ih (Milošević/Ćosić) ili 1970-ih (Kučan/Raćan/Tomac). U slučaju Franje Tuđmana, ona ista ideja zbog koje se pridružio KPJ – ideja rješavanja nacionalnog pitanja u okviru revolucionarnog koncepta “prava naroda na samoodređenje do odcjepljenja” – vodila ga je i prilikom formiranja Hrvatske demokratske zajednice. U njenom programu vratio se na pozicije HNRP-a iz 1933., pokušavajući pomiriti ustaše i komuniste, Antu Starčevića, Stjepana Radića i Josipa Broza Tita, pozivajući se pritom na Andriju Hebranga i ona 44 komunista koji su pošli u smrt s parolom “živjela sovjetska Hrvatska”. Na Srbe i Srbiju on gleda iz lenjinističke perspektive, kao na “vladajuću” ili “tlačiteljsku” naciju od koje se Hrvatska i Hrvati moraju osloboditi. Na hrvatske Srbe ne gleda kao na naciju *sui generis* niti kao na dio wilsonijanske *hrvatske nacije*, odnosno *hrvatskog demosa*, nego iz lenjinističkog (a ujedno i srednjoevropskog) diskursa etnonacionalizma kao na dio “vladajuće nacije”. U tom kontekstu prema njihovoj pobuni odnosi se kao prema “okupaciji” ili “agresiji”, tretirajući ih isključivo kao sastavni dio nekog “velikosrpskog plana”, odnosno kao nesamostalne agente Beograda.²⁵

Ali to je već jedna druga – iako povezana – tema.

²⁵ Tu tezu, koju nije iznosio samo Tuđman, nego i velik dio akademske zajednice – u Hrvatskoj i u inozemstvu – te ju je preuzeo i Haški sud, opovrgava u svojoj doktorskoj disertaciji Harry Jack Hayball (2015).

LITERATURA

- Baletić, Milovan (ur.) 1990. *Ljudi iz 1971: prekinuta šutnja*. Zagreb: Vjesnik.
- Bogdanović, Bogdan. 1988. *Mrtvouzice: mentalne zamke staljinizma*. Zagreb: Globus.
- Burger, Hotimir (ur.) 1982. *Austromarksizam*. Zagreb: Globus.
- Dimić, Ljubodrag. 2014. *Jugoslavija i Hladni rat*. Beograd: Arhipelag.
- Djilas, Aleksa. 1991. *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Đurić, Ivana. 2010. "The Post-War Repatriation of Serb Minority Internally Displaced Persons and Refugees in Croatia – Between Discrimination and Political Settlement", *Europe-Asia Studies*. Vol. 62, Issue 10, 1639-1660.
- Gaura Hodak, Orhidea. 2014. *Tuđman i Perković: istina o tajnoj vezi koja je formirala Hrvatsku*. Zagreb: Profil knjiga.
- Hayball, Harry Jack. 2015. "Serbia and the Serbian Rebellion in Croatia (1990-1995)", neobjavljena doktorska disertacija, obranjena na Goldsmiths College, London.
- Hudelist, Darko. 2004. *Tuđman: biografija*. Zagreb: Profil International.
- Jović, Dejan. 1998. "Zašto je Srbija prihvatila Ustav iz 1974". *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, Vol. 3, str. 63-104.
- Jović, Dejan. 2001. "Strah od postajanja manjinom i sukob u prethodnoj Jugoslaviji", *Reč*, br. 65/11, ožujak 2002, str. 113-130. S engleskog prevela Slavica Miletić.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija: država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej.
- Jović, Dejan. 2008. "The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or an Ultimate Solution?", u: Lenard J. Cohen i Jasna Dragović-Soso (ur.): *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, West Lafayette: Purdue University Press, str. 249-280.
- Jović, Dejan. 2008a. "Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije", u: Momčilo Pavlović, Dejan Jović i Vladimir Petrović (ur): *Slobodan Milošević: put ka vlasti: Osma sjednica CK SKS*, Beograd i Stirling: ISI i University of Stirling, str. 33-70.
- Jović, Dejan. 2010. "Problems of early post-communist transition theory: from *transition from to transition to*", *Politička misao*, Vol. 47, br. 5, str. 44-68.
- Jović, Dejan. 2011. "Reassessing Socialist Yugoslavia, 1945-90: the Case of Croatia", u: Dejan Djokić i James Ker-Lindsay (ur): *New Perspectives on Yugoslavia: Key Issues and Controversies*, London: Routledge, str. 117-142.
- Jović, Dejan. 2014. "1989: godina koja nam se nije dogodila", objavljeno 7. prosinca 2014. na portalu Politička misao: <http://politickamisao.com/1989-godina-koja-nam-se-nije-dogodila/>.
- Kolsto, Pal. 2005. *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*. London: Hurst.

- Krstulović, Vicko. 2012. *Memoari Jugoslavenskog revolucionera*. I. tom: *Na stazama Partije, revolucije i bratstva i jedinstva, 1905-1943*. Beograd, Sarajevo i Zagreb: Most Art – Buybook.
- Lenjin, Vladimir Iljič. 1977. *Socijalizam i nacionalno pitanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Malići, Škeljzen (Maliqi, Shkelzen). 2014. Kosovo i raspad Jugoslavije (razgovor vodio Baton Hadžiu / Baton Haxiu). Beograd: Most Art, Radnička komuna Links.
- Marković, Dragoslav Draža. 1987. i 1988. *Život i politika I-II*. Beograd: Rad.
- Mecanović, Ivan. 1986. *Jugoslavenski ustavi*. Zagreb: Samobor.
- Mirić, Jovan. 1984. *Sistem i kriza*. Zagreb: Cekade.
- Mirić, Jovan. 1999. *Demokracija i ekskomunikacija: prilozi istraživanju hrvatske političke kulture*. Zagreb: Prosvjeta.
- Staljin, Josif Visarionovič. 1947. *Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje*. Zagreb: Kultura.
- Štiks, Igor. 2010. "Uključeni, isključeni, pozvani: politike državljanstva u postsocijalističkoj Europi i Hrvatskoj", *Politička misao*, Vol. 47, br. 1, str. 77-100.
- Šušvar, Stipe. 1988. *Socijalizam i nacije*. Zagreb: Globus.
- Tuđman, Franjo. 1969. *Velike ideje i mali narodi: rasprave i ogledi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tuđman, Franjo. 1996. *Velike ideje i mali narodi: rasprave i ogledi* (5. izdanje). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Veselinović, Velimir. 2014. "Obnavljanje i djelovanje Hrvatske stranke prava, 1990-1992", *Politička misao*, Vol. 51, br. 2, str. 55-87.
- Vladisavljević, Nebojša. 2008. *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Vlajčić, Gordana. 1978. *Revolucija i nacije. Evolucija stavova vodstva KPJ i Kominternne, 1919-1929*. Zagreb: CKD SSOH.
- Vlajčić, Gordana. 1987. *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje*. Zagreb: Cekade.
- Vlajčić, Gordana. 1989. *Kominternna i taktika borbe "klase protiv klase" 1927-1934*. Zagreb: Cekade.
- Vlajčić, Gordana. 2005. *Boljševički antifašizam: ideološke osnove i taktika – politička stajališta Kominterne, 1919-1934*. Zagreb: FPZG.
- Žunec, Ozren i dr. 2013. *Oficir i časnik: prelasci vojnih profesionalaca iz JNA u HV*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Dejan Jović

LENINIST AND STALINIST ORIGINS OF TUDJMAN'S POLITICS
OF SELF-DETERMINATION AND SECESSION

Summary

In his first interview to Croatian media after a long period of silence, in October 1989 the leader of the newly formed Croatian Democratic Union (HDZ), Franjo Tuđman, described himself as “a Croat man, Marxist, Revolutionary and Historian”. Why did he use concepts such as “Marxist” and “Revolutionary” at the time when elsewhere in Central and Eastern Europe these concepts became politically incorrect and unpopular? In this article we argue that Tuđman's views on self-determination and secession of Croatia from Yugoslavia were driven by life-long commitment to Leninism and (especially when it comes to the “national question”) Stalinism. When he reappeared in Croatian politics in 1989, Tuđman used the Leninist – not Wilsonian – concept of “self-determination”, which in Lenin's and Stalin's interpretation includes the “right to secession”. This position enabled him to form an unusual – but logical – coalition with former Communists who were at the same time also nationalists, as well as with anti-Communist separatists. The author analyses the link between Tuđman's politics in the 1990s and Leninist-Stalinist principles of the “right to self-determination” and “right to secession”.

Keywords: Self-Determination, Leninism, Stalinism, Franjo Tuđman, Separatism

Kontakt: **Dejan Jović**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-mail: dejan.jovic@fpzg.hr